

TOIMIVA OIKEUSVALTIO

Eduskunnan ja oikeuslaitoksen järjestämä seminaari

14.11.2001

EDUSKUNNAN KANSLIAN JULKAISU 2 / 2002

TOIMIVA OIKEUSVALTIO

**Eduskunnan ja oikeuslaitoksen järjestämä seminaari
14.11.2001**

SISÄLLYSLUETTELO

Esipuhe	3
----------------------	---

Toimiva oikeusvaltio -seminaarin ohjelma

Eduskunnan puhemies Riitta Uosukainen <i>Seminaarin avaus</i>	4
Korkeimman hallinto-oikeuden presidentti Pekka Hallberg <i>Oikeusvaltion periaatteet ja todellisuus</i>	8
Oikeusministeri Johannes Koskinen <i>Säädösvalmistelu ajan tasalle</i>	13
Tutkimusjohtaja Antti Hautamäki <i>Hyvinvoinnin riskitekijöitä</i>	16
Päätoimittaja Erkki Laatikainen <i>Putoaako maaseutu kolkasta?</i>	19
Päätoimittaja Jaakko Elenius <i>Arvot heiluriliikkeessä</i>	23
Filosofian tohtori Pekka Himanen <i>Globalisaatio yhteiskuntaa muuttamassa</i>	28
Kansanedustaja Tuija Brax <i>Eurooppalaiset perusoikeudet</i>	31
Korkeimman oikeuden presidentti Olavi Heinonen <i>Oikeusvaltion uhkakuvat</i>	35

Esipuhe

Eduskunta ja oikeuslaitos järjestivät yhdessä *Toimiva oikeusvaltio* -seminaarin eduskunnan auditoriossa keskiviikkona 14. marraskuuta 2001. Seminaarin puheenjohtajana toimi eduskunnan lakivaliokunnan puheenjohtaja, kansanedustaja Henrik Lax.

Seminaarissa kysyttiin, mitä tarkoittaa oikeusvaltio. Mihin suuntaan maamme kehittyy oikeus- ja hyvinvointivaltiona? Miten oikeusvaltion perusperiaatteet, vallankäytön lakisidonnaisuus, valtioelinten tehtäväjako ja asema, ihmisten perusoikeudet kestävät muuttuvissa oloissa? Mitä kuuluu eurooppalaisille perusoikeuksille? Mitä ongelmia on hyvinvointikehityksen tiellä? Mitkä ovat oikeusvaltion uhkakuvat?

Tähän kirjaseen on koottu seminaarissa pidetyt yhdeksän alustusta.

Puhemies Riitta Uosukainen

Herra puheenjohtaja,
Arvoisat seminaarin osallistujat!
Herr ordförande,
Ärade seminariedeltagare!

I

Eduskunnan luovassa kaaoksessa - lainatakseni lehdistössä viime päivinä käytetty ilmausta - on viime vuosina tapahtunut tyylin muutos. Eduskunta on täysistuntotyöskenteilyn ulkopuolella ryhtynyt yksin tai yhdessä jonkin muun tahon kanssa järjestämään erilaisia organisoituja, mutta samalla vapaamuotoisia keskustelutilaisuuksia ja seminaareja, joissa pohditaan vallankäytön perimmäisiä kysymyksiä. Aikaisemmin eduskunta osallistui, jos kutsuttiin. Nytemmin olemme todenneet, että myös eduskunnan on syytä aktiivisesti osallistua ajankohtaiseen yhteiskunnalliseen keskusteluun ja saada suoraa tietoa eri tahoilta. Samalla haluamme kertoa niistä kokemuksista, joita tänne on kertynyt.

Tällä kertaa toivotan arvoisat läsnäolijat tervetulleiksi keskustelemaan teemasta Toimiva oikeusvaltio. Tuntuu siltä, että teemasta on tullut syyskuun 11. päivän terrori-iskujen jälkeen vielä polttavampi asia kuin se alun perin oli.

Päivän seminaarille olen ajatellut seuraavia tavoitteita:

- laajennetaan näkökulmia arvokeskustelulla,
- opitaan aikaisempaa paremmin ymmärtämään toistemme näkökantoja,
- muistutetaan arvoista ja lähtökohdista, jotka on otettava huomioon niin päivittäisessä lainkäytössä kuin lainsäädäntötyössä.

Oikeusvaltio on käsite, josta on esitetty monia määritelmiä ja tulkintoja. Yhteistä näille on muodollisena osana lakisidonnaisuuden ja oikeusvarmuuden vaatimus, aineellisena elementtinä vaatimus perusoikeusjärjestelmän turvaamasta yksilön vähimmäisoikeuksien alueesta.

Aikanaan erinomaisesta vuoden 1734 yleisestä ja yhteisestä laista on jouduttu luopumaan ja korvaamaan se laajoilla erityissäännöksillä, kun yhteiskunta on monimutkaistunut ja muuttunut yhä kansainvälisemmäksi. On käynyt tarpeelliseksi ryhtyä pohtimaan oikeudellisen sääntelyn mahdollisuuksia ja vaihtoehtoja sekä luoda pidemmän aikavälin säädöspolitiikkaa.

Oikeusturva on nykyisin jokaiselle kuuluva perusoikeus. Sen ja muidenkin ihmisoikeuksien merkitys vahvistui olennaisesti, kun Suomi liittyi vuonna 1989 Euroopan neuvostoon ja hyväksyi Euroopan ihmisoikeussopimuksen vuonna 1990. Euroopan ihmisoikeuksista tuli Suomessa noudatettavaa oikeutta. Ihmisoikeuksien merkitys lainsäätämässä ja lainkäytössä korostui voimakkaasti. Vuonna 1995 voimaan tulleella perusoikeusuudistuksella nämä perusperiaatteet kirjattiin aikaisempaa huomattavasti täydellisempinä Suomen lainsäädäntöön. - Oikeastaan tästä voi katsoa oikeusvaltiokehityksen uuden aallon Suomessa alkaneen.

II

Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin edellytysten turvaamiseksi 1990-luvulla toteutettiin laaja prosessilakiuudistus (riita- ja rikosasioiden käsittelyn uudistaminen alioikeuksissa

ja hovioikeusuudistus sekä hallintolainkäyttölaki). Pitkään, osin lähes 100 vuotta, valmisteilla olleet uudistukset saatiin toteutetuiksi vasta, kun syntyi paine Suomen Euroopan ihmisoikeussopimukseen tekemän suullista käsittelyä koskevan varauman poistamiseksi.

Suomalaisen keskustelukulttuurin mukaisesti uusia prosessisäännöksiä on julkisuudessa ihmetelty ja parjattu. Juuri mitään hyvää niissä ei ole nähty. Milloin säännökset ovat liian organisaatiokeskeisiä, milloin liian teknokraattisia. On myös esitetty, että kansalaiskeskeinen ajattelutapa on unohdettu ja että Suomea ollaan viemässä kohti sille vierasta oikeuskulttuuria. Mutta mahtaako asiointila olla näin masentava? Kertaan muutamia lainsäätäjän lähtökohtia ja kerron niistä vaikutelmista, joita eduskuntaan on suodattunut.

Prosessiuudistusten tarkoituksena on ollut saada aikaan todellinen muutos oikeudenkäytössä, luopua suullis-pöytäkirjallisesta tai puhtaasti kirjallisesta menettelystä sekä siirtyä tarpeellisessa laajuudessa kansalaiskeskeiseen suulliseen käsittelyyn, jotta oikeusala-maiset voivat tuntea itsensä turvatuiksi sekä vakuuttua siitä, että kaikkia osapuolia on kuultu, kaikki perusteet tulleet käsitellyiksi ja totuus selvitettyksi. Näin menetellen luottamus oikeuden päätöksiin lisääntyy. Sitä tehostavat myös hyvin ja johdonmukaisesti perustellut päätökset. Lainsäädännön tavoitteiden toteutumiseksi säännöksistä oli tehtävä yksityiskohtaiset, kun tiedettiin, kuinka suuri muutosvastarinta vallitsi.

Oikeudenkäynnissä asioita joudutaan käsittelemään monista eri lähtökohdista käsin:

- C yksilöt keskenään ovat vastatusten ja peräävät oikeuksiaan toiselta,
- C yksilö joutuu suuryhtiötä vastaan taikka päinvastoin,
- C oikeushenkilöt ovat toisiaan vastaan,
- C yksilö on osallisena oikeudenkäynnissä rikoksesta syytettynä taikka rikoksen uhrina,
- C yksilö joutuu vastatusten valtion kanssa yksityisoikeudellisissa suhteissa,
- C yksilö hakee viranomaiselta etuutta, johon hän on mielestään lain perusteella oikeutettu, taikka jos hän katsoo, ettei hänellä ole velvollisuutta tehdä tai suorittaa hänelle asetettua velvoitetta.

Riita-asioissa osapuolet useimmiten määrittelevät riidan kohteen ja laajuuden itse. Säännösten pitää taata kummallekin osapuolelle mahdollisuus päästä oikeuksiinsa, olivatpa osapuolten edellytykset ajaa asiaa keskenään tasavertaisia tai eivät. Tavoitteeksi asetettiin lisäksi se, että jutussa pelataan heti alusta alkaen avoimin kortein eikä siinä taktikoida eikä sitä pitkitetä. Muutos aikaisempaan oli suuri ja kävi kalliiksi. Lainvalmistelijoilla ja lainsäätäjillä oli varmaan liian ruusuiseksi osoittautunut käsitys siitä, miten asioihin valmistauduttiin ja kuinka tavoitteellisesti niitä hoidettiin. — Jos näin oli, uudistus oli sitäkin perustellumpi.

Rikosasioiden oikeudenkäyntisäännöksissä näkyy ihmisoikeussäännösten vaikutus kaikkein vahvimpana. Enää ei voitu hyväksyä sitä, että tuomareilla oli aktiivinen rooli rikosten selvittämisessä. Kuinka syytetty voi luottaa siihen, että häntä pidetään syyttömänä, kunnes teko on näytetty, ja uskoa siihen, että tuomari tasapuolisesti puntaroi sekä hänen puolestaan että häntä vastaan puhuvia seikkoja, jos tuomari juuri hetkeä aikaisemmin on innokkaasti osallistunut syyllisyyden puolesta puhuvien todisteiden etsimi-

seen ja näyttämiseen? Tämän vuoksi oli välttämätöntä korostaa syyttäjien roolia oikeudenkäynnissä ja luoda erillinen syyttäjälaitos.

Hallintolainkäytössä lähtökohdat ovat olleet toiset. Jokainen joutuu jatkuvasti tekemisiin hallintoviranomaisten kanssa mm. verotuksen, sosiaaliturvan, ympäristön ja elinkeinojen oikeuskysymyksissä. Kansalaisen oikeusturvaa on kehitetty vähitellen eri pituisin askelin ja lopulta luotu sitä varten omat hallintotuomioistuimet.

Alusta alkaen eduskunnan lähtökohtana oli, että uusia prosessisäännöksiä on tarkistettava kokemusten myötä. Näin on jo eräiltä osin tehtykin. Parhailleen tässä talossa odottavat käsittelyvuoroa riita-asiainoikeudenkäyntiä ja hovioikeusmenettelyä koskevat korjausesitykset. Rikosasiain oikeudenkäyntimenettelyä ja hovioikeusmenettelyä koskeva laajempi muutosesitys on valmisteilla niin, että se yritetään saada valmiiksi vielä tämän vaalikauden aikana.

Vaikka prosessilakien hienosäätöä edelleen tarvitaan, tänne saatu palaute on sittenkin — vaikka tänään kuulemme sekä oikeuslaitoksen todellisuudesta että uhkakuvista — ollut voittopuolisesti myönteinen: oikeaan suuntaan on menty, paluuta entiseen ei ole, koska työ on nyt aikaisempaa mielekkäämpää. Uudistusten sisäänajo on kuitenkin vielä kesken. Tarvitaan vielä paljon työtä ja asennemuokkausta, ennen kuin tuomareiden, syyttäjien ja asianajajien yhteistyö sujuu ja oikeudenkäyntimenettelyuudistusta voidaan kaikilta osin pitää valmiina. Silti meillä on vieläkin mahdollisuudet ohittaa Ruotsi tässä suhteessa, siellähän sisäänajon sanotaan kestäneen 40 vuotta.

III

Mutta onko nykymaailmassa jonkin asian valmiiksi saaminen edes mahdollista? Juuri kun olimme valmistautuneet keskustelemaan niistä uusista haasteista, jotka johtuvat käynnissä olevasta voimakkaasta muuttoliikkeestä kasvukeskuksiin ja maaseudun autioitumisesta, hyvinvointivaltion haasteista sekä globalisoitumisesta, näimme kahden lentokoneen syöksyvän kohti World Trade Centerin torneja, lentokoneiden tuhoutuvan ja tornien romahtavan.

Tapahtumasarjasta seuranneet kostovaatimukset ja kostoiskut ovat kaikki olleet iskuja oikeusvaltioajattelua kohtaan. Toiminta syyllisten selvittämiseksi ja rankaisemiseksi on tietysti ollut ja on paikallaan.

Myös EU:n yhteiset toimet terrorismin kukistamiseksi ovat tarpeen. Mutta onko Euroopan ja USA:n vallannut kiihko saada nopeasti aikaan uusia ankaria ja jopa taannehtivia rikostunnusmerkkejä ja rangaistusasteikkoja terroristisista teoista perusteltu? Eihän ole epäilystäkään siitä, etteivät kaikki syyskuun 11. päivän teot ole joka maassa ankarasti rangaistavia rikoksia. Ongelma on siinä, ettei syyllisiä ole saatu eikä kaikkia voidakaan saada oikeuden eteen. Olemme tekemisissä sellaisten itsetuhoon valmiiden fanaatikkojen kanssa, joiden kohdalla ajatukset rangaistussäännösten ennaltaehkäisevästä merkityksestä menettävät merkityksensä. Kun ryhdytään puhumaan perustuslain ja ihmisoikeussopimusten vastaisista taannehtivista rikos-laeista, emme saa unohtaa omien sotasyllisyyksilakiemme aiheuttamaa vuosikymmenien traumaattista kokemusta. — Toiminta terrorismin ehkäisemiseksi ennalta on tietenkin välttämätöntä ja ajan oloon tehokkaintakin.

Meidän, jotka olemme jo vuosisatoja sukupolvesta toiseen sisäistäneet Olaus Petrin tuomarinohjeet, on ollut vaikea ymmärtää niitä puitepäättösehdotuksia, joita olemme EU:n komissiolta saaneet. Eduskunnan valiokunnat ovatkin jo esittäneet vakavaa kritiikkiä ehdotusten johdosta.

Euroopan ihmisoikeussopimus syntyi II maailmansodan jälkeen, jottei ihmiskunta enää koskaan syyllistyisi sellaisiin hirmutekoihin, joita silloin tapahtui. Toivon, että olisimme siitä jotain oppineet. Toivottavasti emme jonkin ajan kuluttua joudu toteamaan, etteivät säännökset ole toimineet, vaan päinvastoin ylilyöntien takia niiden säätäminen nolottaa. - Olemmekin sijoittaneet ohjelmaan puheenvuoron EU:n ihmisoikeuksista.

Arvoisat osallistujat,

Meidän on kilpailtava toistemme kunnioittamisessa. Tässä on viesti niin lainkäyttäjille, lainvalmistelijoille kuin meille lainsäätäjille.

Ceterum censeo: "Valtiovalta Suomessa kuuluu kansalle, jota edustaa valtiopäiville kokoontunut eduskunta."

Seminariet är öppnat.
Seminaari on avattu.

Oikeusvaltion periaatteet ja todellisuus

Oikeusvaltio on ajankohtainen aihe, erityisesti näinä päivinä. Monella on huoli turvallisuudesta ja tulevaisuudesta. Oikeusvaltion merkitys kestäväen kehityksen ja hyvinvoinnin perustana ymmärretään taas paremmin.

1. Perustuslaki nostaa oikeusvaltioperiaatteet sekä ihmisarvon loukkaamattomuuden, yksilön vapauden ja oikeudet sekä oikeudenmukaisuuden valtiojärjestyksemme perusteiksi. - Mitä ovat oikeusvaltion periaatteet ja todellisuus?

Oikeusvaltiota voisi verrata kalliolle rakennettuun taloon, jossa on neljä kestävää nurkkaa: lainalaisuus, vallanjaon tasapaino, ihmisten perusoikeudet ja tärkeimpänä kaiken toimivuus. Onko tämä vain juhlapuhetta ja arkipäivä toista? - Käykö kuin *Seitsemän veljeks*n pohdiskelussa: "Ennen kuin arvaatkaan, pyristelet verkossansa - Du vet av ingenting innan du sprattlar i hans nät".

Oikeusajatteluamme on kautta aikojen kahlinnut laki. Siihen on tukeuduttu vaikeina aikoina ja sen monimutkaisuutta on lisätty hyvinä aikoina. Ehkä ajattelumme on vieläkin liian laki- ja valtiokeskeistä.

2. Perustuslain mukaan lainalaisuus on tärkein oikeusvaltion tunnus. Kaikessa julkisessa toiminnassa on noudatettava tarkoin lakia. Entisajan laki oli yksinkertaisempi. Nykyajan oikeusjärjestelmä on monikerroksinen ja alati muuttuva kokonaisuus. Tulevaisuuden laki on vieläkin riippuvampi kansainvälisestä kehityksestä.

Laki on kuitenkin vain väline ja oikeus päämäärä. Asioita pitäisi puntaroida ihmisten kannalta, mittailta oikeusvaltiota sen mukaan, miten se toimii.

3. Oikeusvaltion toinen nurkka on lainsäädäntö-, toimeenpano- ja tuomiovallan jaottelu. Vallanjaon sijasta olisi parempi puhua tehtäväjaosta ja näin korostaa kaiken vallankäytön palvelutehtävää. Liian paljon on ollut valtioelinten turhaa keskinäistä nahistelua.

Ehkä osasyynä oli valtiosääntöuudistusten 1990- luvun vauhti ja siirtyminen ilman riittävää kokonaissuunnitelmaa presidentin suoraan vaalitapaan ja samanaikaisesti valmistautuminen Euroopan unionin jäsenyyteen.

Eduskunnan auditoriossa on hyvä todeta, miten olennaisen tärkeitä oli aikoinaan selvittää EU-jäsenyyden vaikutuksia kaikkien valtioelinten tehtävien kannalta. Näin voitiin sopeuttaa vallanjakojärjestelmäämme kokonaisuutena uusiin olosuhteisiin ja luoda eduskunnalle mahdollisuudet osallistua EU-asioiden valmisteluun. Lyhytnäköinen

kiirehtiminen EU-asioihin olisi johtanut hallituksen ja tuomioistuinlaitoksen aseman ylikorostumiseen.

4. Oikeusvaltion kolmas nurkka on perusoikeuksissa. Julkisen vallan käyttöä on aina arvioitava ihmisten kannalta. Oli tärkeätä kirjoittaa perusoikeudet perustuslain toiseen lukuun, vallankäyttöä koskevien säännösten yhteyteen. Tämä haastaa myös valtiosääntötutkimusta pohtimaan valtarakenteita oikeuden sisällön ja legitimitetin kannalta.

Kun perusoikeudet oli uudistettu 1995, ne voitiin sellaisenaan siirtää uuteen perustuslakiin. Sen seurauksena julkinen keskustelu perusoikeuksista jäi uuden perustuslain syntyvaiheissa taustalle. Mielenkiinto kohdistui enemmän valtioelinten toimivaltasuhteisiin, joihin uudessa perustuslaissa tehtiinkin, tosin ei olennaisia muutoksia. Perustuslaki antaisi yhteiskunnalliseen arvokeskusteluun kuitenkin paljon enemmän eväitä.

Perusoikeuksista erottuu kaksi säiettä: ensinnäkin perustuslaki korostaa yksilön vapauden, osallistumisen ja yrittämisen merkitystä. Toisaalta on tärkeää muistaa sosiaalinen oikeudenmukaisuus ja toimeentuloturvan takaaminen. Kaikilla ei mene yhtä hyvin.

Yhteiskunta, jossa ei ole tilaa todelliselle yrittämiselle tai jossa ei samalla huolehdi vähempiosaisista, ei voi menestyä. Olkoon kielikuvana juna. Sen veturin vauhtia ei saa jarruttaa, mutta kaikki vaunut on pidettävä mukana. Muutoin matka katkeaa.

5. Neljäs nurkka on järjestelmän toimivuudessa - niin kuin kansanviisaus sanoo "ei puhheis lihhaa ol". Jos oikeusvaltio on vain liiallista sääntelyä, yksilön voimattomuutta vallankäyttäjiä vastaan ja perusoikeuksien rajoittamista kriisitilanteissa, se ei kansalaisten kannalta enää ole oikeusvaltio. Seminaarissamme on rohkeasti puhuttava myös ongelmista.

Oikeusvaltio oli toiminnallinen kokonaisuus *K.J. Ståhlbergin* linjanvedoissa. Hän sanoi oikeusvaltion saavan lainsäädännön kehittyessä enemmän sisältöä. Peruskysymykset liittyvätkin lainalaisuusperiaatteen kautta säädösvalmisteluun.

6. Vuosikausien jälkeen on herätetty keskustelua säädöspolitiikasta. Kun hallitukset ovat pitkäaikaisia, olisi edellytyksiä pitkäjänteisempään lainsäädäntöön. Liian vähän pohditaan, mistä lailla voidaan säätää, käytetäänkö yleisluonteisia vai yksityiskohtaisia säännöksiä, sanktioita vai kannustimia taikka säännelläänkö mennyttä vai tulevaa. Jos hallituksen lakiesitys eduskunnan valiokunnassa havaitaan epäonnistuneeksi, eikö se pitäisi avoimesti tunnustaa? Lakien täytyy kantaa yli päivänpolitiikan.

Säädöskritiikki *Montesquieun* tapaan, että "tarpeettomat lait heikentävät niitä, jotka ovat välttämättömät", on kuitenkin liian suoraviivainen lääke. Monilla aloilla, kuten ympäristön, verotuksen, sosiaaliturvan ja taloudellisten etuuksien jaossa tarvitaan yksityiskohtaista sääntelyä. Toisaalta on alueita, joilla päätösvaltaa voitaisiin siirtää ihmisiä lähemmäksi käyttäen joustavampaa lainsäädäntöä.

Takavuosien normitalkoissa voitiin hallinnon määräyksiä vähentää 8000:n tasolta noin 5000:n tasolle. EU-ilmapiiirissä sääntelyn viidakko on taas tihentymässä. Tämä johtaa tekniseen säädösajatteluun, jossa oikeudenmukaisuus ja terve järki ovat koetuksella.

7. Toimeenpanovallan puolella uudistusten ongelmia kuvaa sanapari "hallittu rakenne-muutos". Se on merkinnyt eräänlaista hallinnon kolmiloikkaa virkamiesvallasta palvelu-periaatteeseen ja sitten tulosvastuuseen. Kilpailukyvyyn lisääminen on ollut tarpeen, mutta siihen on liittynyt myös lyhytnäköisiä säästöjä ja peruspalvelujen leikkauksia.

Muutosvauhdissa kasvukeskusten ja maaseudun erot ovat kärjistyneet. Peruspalvelu-tuotannon todellisuutta kuvaa se, että sadan pienimmän kunnan yhteenlasketut talousar-viot ovat vain yksi prosentti muiden kuntien kokonaistaloudesta. Järjestelmien olisi joustettava olosuhteiden ja ihmisten tarpeiden mukaisesti.

Denna strukturomvandling kom fram i språklagskommitténs arbete. Komitténs uppgift var att ut arbeta en ny språk lag beträffande våra nationalsspråk, finska och svenska. Den gällande språklagen från 1920-talet är bristfällig och föråldrad. Det behövs en modern och väl fungerande språk lag. Språket gäller inte bara kommunikation.

Språklagsreformen handlar samtidigt om att utveckla förvaltningen. Hur kan kontakterna med myndigheterna underlättas och hur kan bättre service, klarare språkbruk och ett mer transparent tillvägagångssätt garanteras? Ett sådant utvecklingsarbete är en lika viktig fråga för alla.

8. Oikeusvaltion toiminnallisia ongelmia löytyy tietysti myös omalta alaltani, tuomioistui-mista. Viime vuosikymmenen prosessiuudistukset, 1993 riita-asioissa, 1996 hallintolain-käytössä ja 1997 rikosasioissa, ovat oikeansuuntaisia mutta osaksi epäonnistuneet.

Riita-asioden oikeudenkäyntiin on lisätty sellaisia muotomääräyksiä, jotka ovat tarpeetto-mia oikeusturvan kannalta, tehneet menettelyn kankeaksi ja johtaneet oikeudenkäyntiku-lujen riistäytymiseen käsistä. Rikosprosessin puolella pistää silmään ylikorostunut syyttävävetoisuus ja tuomioistuinten unohtuminen taustalle.

Oikeusvaltiossa riidat kuuluu ratkaista riippumattomissa tuomioistuimissa, ei asiamiesten lausunnoilla, oikeusasiamiehenkään päätöksillä tai julkisuuden kautta. Ei ole myöskään oikea suuntaus, jos suuret jutut karkaavat tuomioistuimista, vähäisemmille riidoille tulee ylipääsemättömiä kynnyksiä taikka jos yhden henkilön selvityselimet alkavat piirtää oikeuden kuvaa.

Hallintotuomioistuinten osalta olen viime aikoina joutunut puolustamaan asioiden selvittä-misvastuuta teoreettisia, muodollista kaksiasiansaissuhdetta korostavia malleja vastaan. Julkisoikeuden riidoissa ei ole aina tasavertaisia osaparteja, tasapainoa valittajan ja päätök-sen tehneen viranomaisen välillä. Varsinkin sosiaaliturvan ja ympäristöoikeuden alalla tarvitaan aktiivista prosessinjohtoa; asioiden selvittämistä myös tuomioistuimen toimesta. Asioita ei saa ratkaista puutteellisen selvityksen pohjalta.

Oikeudenkäynti ei ole muotojen noudattamista varten vaan oikeuden löytämiseksi. Samoin muutoksenhakuoikeutta on katsottava kansalaisten perusoikeutena eikä tuomi-

oistuinten kannalta. Tässä on ollut erilaisia näkemyksiä. Tosin uusi ehdotus hovioikeuksien muutoksenhakujärjestelmäksi, jossa luovutaan kaavaillusta valituslupajärjestelmästä ja ehdotetaan seurantajärjestelmää selvempien ja vaikeampien asioiden käsittelyn eriyttämiseksi, on oikeansuuntainen.

9. Oikeusvaltiokeskusteluun liitetään usein kysymys tuomarivaltiosta. Tuomiovalta eroaa kuitenkin muusta vallankäytöstä siinä, että se tapahtuu esitettyjen vaatimusten, sovellettavien säännösten ja selvitettyjen tosiseikkojen puitteissa. Onkin olennaista korostaa tosiseikkojen merkitystä. Jos normien soveltaminen erotetaan faktoista, päätöksenteko ajautuu *Georg Henrik von Wrightin* sanoja mukaellen yhteiskunnallisen todellisuuden ulkopuolelle.

Tämän vuoden lakimiespäivillä *Aulis Aarnio* on arvellut perusoikeusmyönteisen laintulkinnan lisäävän tuomioistuinten valtaa toimeenpanovallan kustannuksella. Sen mukaan jos julkisyhteisöjen resurssikysymyksiä oikeudellistetaan, hallintotuomioistuimista tulee hyvinvointivaltion puolustuslinnakkeita. Lausuma antaa arvoa hallintolainkäytölle. Siinä suhteessa huoli on kuitenkin aiheeton, että perustuslaki ei ole muuttanut kantaa siihen, milloin on kysymys lain mukaan subjektiivisista oikeuksista ja milloin määrärahasidonnaisista etuuksista.

Ihmisten oikeusongelmiin on kuitenkin annettava vastaus, eikä niitä saa sivuuttaa prosessiperusteilla. Korkeimman hallinto-oikeudenkin todellisuus lähtee kansalaisten yleisestä muutoksenhakuoikeudesta. Valituslupajärjestelmä on vain veroasioissa ja eräissä sosiaaliasioissa. Viime vuonna annettiin yli 3800 asiaratkaisua. Niistä koskitavalla tai toisella EY-oikeutta kolmannes. Kuva oikeusvaltiosta piirtyy siten paitsi kansallisten myös näiden kansainvälisesti kehittyvien normien soveltamisesta.

10. Oikeusvaltiokeskusteluun kuuluu säädöskontrolli. Lakia alemmanasteisten säädösten kuten asetusten ja valtioneuvoston päätösten kontrolli on hallitusmuodon alkuajoista lähtien toiminut. Löytyy lukuisia tapauksia, joissa lain kanssa ristiriidassa olevaa asetusta ei ole sovellettu.

Lakien perustuslainmukaisuuden jälkivalvontaan on nyt oma suomalainen mallimme, perustuslain etusija. Sen mukaan perustuslain kanssa ilmeisessä ristiriidassa olevaa lain säännöstä ei saa tuomioistuimen käsiteltävänä olevassa asiassa soveltaa.

Uudistus sopeutuu vallanjaon tasapainoon. Se tuo perustuslain lähemmäksi käytännön tasolla, mutta samalla säilyttää eduskunnan perustuslakivaliokunnan aseman. Valtiosääntötuomioistuinmalli olisi tehnyt perustuslaista valtioelinten väkikapulaa. Luottamus perustuslain pysyvyyteen käytännön tilanteissa on samalla yksi vastaus siihen, miten huolehtia perusturvallisuudesta ja selkeyttää kuvaa oikeusvaltiosta.

Maailmalla kysytään, miten asiat voidaan pitää hallinnassa. Vastauksena on jakamattomien ihmisoikeuksien rinnalla muistettava kansalliset kantavat rakenteet, oikeusvaltion toimivuus. Moni nostaa turhaan kädet pystyyn ajatellen, että kansallinen oikeus ei yllä globaaleille markkinoille. Ei ole kuitenkaan yhteisiä pelisääntöjä, elleivät ne kasva jostakin.

Murrettujen muotojen mestari *Pablo Picasso* sanoi, "ettei ole abstraktia taidetta - aina on aloitettava jostakin". - Suomalainen oikeusvaltio, kunhan emme sitä sotke, voisi hyvinkin olla vientitavaraa. Tähän tarvitaan määrätietoisuutta kuin *Koskelan Jussilla*, että "tosta se alkaa".

Säädösvalmistelu ajan tasalle

Hyvät seminaarin osallistujat,

Puheenvuoroni otsikko, "Säädösvalmistelu ajan tasalle" tuo varmasti erilaisia odotuksia mieleen yhteiskunnan normipohjan kehittämisestä. Yleispäteviä neuvoja – mutta keskenään usein ristiriitaisia ohjeita – ovat esimerkiksi:

- vähemmän mutta parempaa sääntelyä
- lakien määräaikaishuollot on tehtävä tiuhempaan
- akuutteihin ongelmiin on vastattava pikaisesti lakeja muuttamalla
- kansalaiset on saatava laajemmin mukaan lakeja laatimaan
- lainvalmistelun laatua ja erityisosaamista on vahvistettava hallinnossa
- eduskunnan on keskityttävä lainsäätäjän tehtäväänsä
- eduskunnan on kohdennettava huomionsa pykälänikkaroinnin sijasta politiikan suuriin linjakysymyksiin.

Mitä meidän näissä ristiriitaisissa paineissa on tehtävä, jotta voimme sanoa, että säädösvalmistelumme laatu on riittävä? Nopeasti muuttuvassa, globalisoituneessa maailmassa äkilliset ja odottamattomat tapahtumat toisella puolella maapalloa saattavat vaikuttaa hyvinkin suoraan ja välittömästi kotimaiseen säädösvalmisteluun. Monimutkaistuva yhteiskunta edellyttää yhä laadukkaampia lakeja sekä säädösvalmistelukoneistoa, joka tekee hyvää jälkeä.

Mihin suuntaan maamme kehittyy oikeus- ja hyvinvointivaltiona? Tämä on säädösvalmistelun laadun kannalta olennainen kysymys. Ovathan lait edelleen keskeinen väline, jolla yhteiskuntaa ohjataan. Hyvälaatuinen sääntely helpottaa - ei kahlitse elämäämme sekä turvaa oikeusvaltioperiaatteiden toteutumisen normeja sovellettaessa. Se edistää kansalaisten hyvinvointia, yritysten toimintaedellytyksiä ja kansallista kilpailukykyämme – toisin sanoen yleistä hyvinvointiamme. Minusta normitulva on ollut todellinen ongelma viimeistään EU-normiston sekä oikeuskäytännön tultua sitovaksi koko laajuudessaan.

Tavoitteena on, että eduskunta saa käsiteltäväkseen hyvin ja olemassa olevaa ohjeistusta noudattaen laadittuja lakeja. Lakeja, joiden taloudelliset, alueelliset, työllisyys- ja ympäristövaikutukset sekä vaikutukset eri kansalaisryhmien asemaan ja muutkin vaikutukset on selvitetty avoimesti ja eri vaihtoehtoja arvioiden – ja jotka noudattavat Suomen perustuslain vaativia perusoikeussäännöksiä. Vaikutusten huolellinen arviointi edellyttää hyvin suunniteltua ja resursoitua säädösvalmisteluprosessia. Avoimuus on tärkeä osa prosessia; avoimuudessa ei sinänsä liene ongelmia, mutta on kaiketi mahdotonta korostaa sitä liikaa.

Säädösvalmistelun kehittämiseksi on viime vuosina tehty runsaasti työtä; tämä on usein saanut alkunsa paitsi valtioneuvoston aloitteesta myös eduskunnan aktiivisuudesta. Säädösvalmistelun kehittämisen tulee ajan tasalla pysyäksensä olla jatkuvaa, kattavaa ja systemaattista. Lainvalmistelun kehittämiskeinoista esimerkkejä ovat valtioneuvoston lainvalmistelun kehittämisohjelmat. Ohjelmilla pyritään mm. tukemaan lainvalmistelua

valtioneuvoston ja ministeriöiden toimintapolitiikan osana, edistämään säädösten selkeyttä sekä niiden vaikutusten arviointia. Myös yleisen kansainvälistymiskehityksen vaatimukset, erityisesti EU:n vaikutukset säädösvalmisteluun tulevat ottaa huomioon. Kehittämisohjelmat osoittavat todellista ja vakavaa pyrkimystä säädösvalmistelun laadun parantamiseksi.

Yksi tapa pitää lainvalmistelua ajan tasalla on elävä yhteys hallitusohjelmaan. Ministeriöiden tuleekin kytkeä lainvalmisteluhankkeensa mahdollisimman hyvin hallitusohjelmaan, hallituksen hankesalkkuun sekä talousarvion valmisteluun.

Oikeusministeriön tehtävänä on kehittää olemassa olevaa ohjeistusta vastaamaan ajan nopeasti muuttuvia vaatimuksia. Vuonna 1996 julkaistua "Lainlaatijan opasta" täydennettiin vuonna 1997 "Lainlaatijan EU-oppaalla" sekä vuonna 2000 "Lainlaatijan perustuslakioppaalla". Nämä oppaat on tarkoitettu uudistaa lähiaikoina kertyneiden kokemusten pohjalta.

* * *

Uusi perustuslaki on nyt ollut voimassa vuoden ja 8 kuukautta. Sen vaikutusten seurantaan liittyen on lähiaikoina tarkoitettu käynnistää selvitykset mm. ulkopoliittisesta johtamisjärjestelmästä, kansalaisten osallistumisjärjestelmien kehittämisestä, vanhoista, vielä voimassa olevista poikkeuslaeista sekä uuden perustuslain tiedotuksen perillemenosta. Tähänastiset varovaiset arviot perustuslain toimivuudesta ovat olleet myönteisiä. Perustuslain ja perustuslakivaliokunnan "lakiuskoisen" tulkintalinjan myötä yhä useammista asioista päätetään laeilla. Näin eduskunnasta on tullut yhä merkittävämpi lainsäädäntövallan käyttäjä. Lakien määrän kasvu korostaa entisestään niiden laadun merkitystä.

Viime vuosina on tehty paljon työtä lakiehdotusten vaikutusten arvioinnin kehittämiseksi. Maassamme on julkaistu erilliset ohjeet säädösehdotusten taloudellisten vaikutusten arvioinnista (1998) ja niiden ympäristövaikutusten arvioinnista (1998) sekä yritysvaikutusten arvioinnista (1999). Vaikutusarviointeja on tehty ja hyviä käytäntöjä kartoitettu erityisten pilottiprojektien avulla.

* * *

Viime aikoina julkaistujen tutkija-arvioiden mukaan esimerkiksi lainsäädännön vaikutusten arviointi on julkaistusta ohjeistuksesta sekä kouluttamisesta huolimatta pikemminkin laskenut kuin noussut. Säädösvalmistelua koskevaa ohjeistusta on runsaasti. Nyt on huolehdittava paitsi sen jatkuvasta ajan tasalla pitämisestä myös siitä, että ohjeita myös käytännössä noudatetaan, ja suunnitelmallinen koordinaatio valtioneuvostossa ja eduskunnassa tukee laadukasta säädösvalmistelua. Säädösvalmistelutyölle on osoitettava riittävät resurssit todellisen muutoksen aikaansaamiseksi.

Paitsi kansallisesti säädösvalmistelua kehitetään myös kansainvälisellä tasolla. Suomi toimii aktiivisesti mm. EU:n ja OECD:n puitteissa tehtävässä säädösvalmistelun kehittämistyössä. Suomen säädösvalmistelun laatua arvioivat lähiaikoina myös ulkopuoliset asiantuntijat. Ensi vuonna OECD teettää säädösvalmistelumme laatua kartoittavan laajan selvityksen. Keskeisenä osana sitä on yksityiskohtainen kartoitus hallintomme valmiuksista tuottaa korkealuokkaista sääntelyä.

Myös keskustelussa Euroopan unionin tulevaisuudesta on tällä kertaa mukana verrattain paljon elementtejä, jotka kiinnittyvät lainsäädäntöön ja oikeuspolitiikkaan. Erityisesti voidaan mainita keskustelu perusoikeuskirjan juridisesta asemasta sekä perussopimusten uudelleenjärjestely. EU:n oikeudellisen rakenteen selkeyttäminen onkin nousemassa avainkysymykseksi pyrittäessä palauttamaan kansalaisten unionia kohtaan tuntemaa luottamusta.

Aineksia oikeus- ja säädöspoliittiselle tulevaisuuskeskustelulle tarjotaan myös komission kesällä julkaisemassa *valkoisessa kirjassa eurooppalaisesta hallintotavasta*. Valkoisessa kirjassa ehdotetaan nykyistä avoimempaa ja vastuullisempaa päätöksentekoprosessia. Unionin säädöspoliittikkaan liittyen on syytä arvioida sitäkin, missä asioissa unionitason sääntely on tarpeellista ylipäänsä. Nykyistä sääntelyä on puolestaan tarpeen yksinkertaistaa, työnjakoa täsmentää sekä turhaa yksityiskohtaisuutta karsia. Laekenin Eurooppa-neuvostossa käsitellään jäsenvaltioiden korkean tason edustajista kootun työryhmän ehdotukset säädösvalmistelun laadun parantamiseksi niin EU:n kuin kansallisella tasolla.

* * *

Lopuksi mainittakoon vielä tässä kuussa käynnistynyt työ "Hallituksen esitysten laatimisohjeiden" uudistamiseksi niin, että otetaan huomioon edellä mainitut valtioneuvoston lainvalmistelun kehittämisohjelmat ja niistä saadut kokemukset sekä informaatioteknologian kehitys ja vuoden 2000 perustuslain asettamat vaatimukset; on mm. selvennettävä sitä, miten uusi perustuslaki vaikuttaa hallituksen esitysten laadintaan. Huomiota kiinnitetään mm. siihen, miten lainsäädännön tarve, erilaiset vaihtoehtoiset ratkaisut ja lakiehdotusten arvioidut vaikutukset sekä eri tahojen kuuleminen selostetaan hallituksen esityksissä; näin pyritään luomaan ymmärrettävä, koottu ohjeistus.

Hyvinvoinnin riskitekijöitä

Tulen puhumaan teille ei niinkään juristina vaan yhteiskuntaa tarkkailevana ihmisenä siitä millaisia muutoksia yhteiskunnassa on tapahtumassa. Tämä oma esitykseni perustuu paljon Sitran tuoreeseen raporttiin: "Suomi muutosten edellä".

Lähtökohtani on hyvinvointivaltion paradoksi. Me elämme uskomattomassa taloudessa tällä hetkellä. Suomi on kaikilla mittareilla maailman johtavia maita. Me olemme innovatiivisimpiä maita, käytämme ehkä enemmän kuin mikään muu maa tiettyjä modernin teknologian resursseja. Meidän yrityskantamme on hyvä, uusia yrityksiä syntyy. Mutta samaan aikaan eräitä suuria kysymyksiä on pakko esittää. Yksi niistä, jota on vähemmän tuotu esiin, on, että emme kuitenkaan ole kovin vauras maa. Tilanne ei näytä muuttuvan, mikä on iso asia. Me olemme noin 14. sijalla ja se merkitsee sitä, että bruttokansantuottemme on noin 23 000 euroa vuodessa, kun edistyneimmissä maissa vauraus on ehkä 50 % suurempi. Meillä on myöskin vakavia rakenteellisia ongelmia, jotka ehkä olisivat olleet ratkaistavissa aikaisemmin, enää niitä ei voi ratkaista. Meillä on myös selviä ongelmia ihmisten hyvinvoinnissa, voimme puhua aidosti pahoinvoivasta Suomesta. Tuonkin esiin muutamia esimerkkejä isoista asioista.

Väestö ikääntyy nopeasti ja oma pelkoni on, että me emme sittenkään kykene reagoimaan tarpeeksi nopeasti tähän. Tämä on kaikkien huulilla ja me tiedämme, että meillä ei riitä väkeä esimerkiksi palveluihin. Ikääntyvä väestö tarvitsee lisää palveluja, mutta meillä ei tahdo riittää työvoimaa, eikä palkkatasokaan houkuttele lähteä hoivatyön alueelle. Työttömyys on iso asia. Me olemme edelleen 250 000 ihmisen työttömyysputkessa ja nyt talouden taantuma näyttää aiheuttavan sen, että työttömyys ei pienene. Päinvastoin on pelättävissä, että vuonna 2002 työttömyys on lähellä 10 %:a. Siihen sisältyy varsin iso ryhmä pysyvästi työttömiä, pitkäaikaistyöttömiä.

Alueellinen keskittyminen kiihtyy - taas tekisi mieli sanoa - hallitsemattomalla tavalla tänä päivänä. On ymmärrettävää, että teollistuneet yhteiskunnat urbanisoituvat. Maatalouden ja maaseudun elinkeinoissa ei tarvita ehkä tuottavuuden takia niin paljon väkeä, mutta prosessina me todistamme sodanjälkeisen historian yhtä dramaattisinta muutosta, joka näkyy alueilla ja köyhissä pienissä kunnissa.

Meillä on vähemmän ymmärretty, mitä merkitsee yksinasumisen lisääntyminen. Helsingissä on puolet talouksista yhden henkilön talouksia. Elämän sisällön kannalta huolestuttaa, kun nämä ihmiset tulevat ikääntyneiksi, koska suuri osa vanhusten huoltoa tänä päivänä on sukulaisten apua. Ei ole lapsia, ei ole läheisiä lähettyvillä. Varsinkin me miehet, jotka olemme viimeiset vuodet täysin vaimojemme armoilla ja autettavissa, aiheutamme yhteiskunnalle ison pulman. Perheiden hajoaminen tuntuu olevan hyväksytty asia. Antaa mennä, se on modernia. Yhteiskunta huolehtii, mutta perheiden hajoaminen on tietysti traaginen tapahtuma joka kerta. Se on lapsille suuri muutos ja vaatii sopeutumista. Lapsi on usein siinä myllyssä huonossa asemassa.

Tuloerot ovat meillä ehkä pienimmät maailmassa ja köyhyys on vähäistä. Siitä huolimatta tuloerot kasvavat ja paras kymmennys on kasvattanut kaulaa. Se on muuttanut aika lailla meidän asennoitumistamme yhteiskunnan kykyyn huolehtia asioista. Nuorten

ongelmien osalta tiedämme kaikki miten voimakas kehitys tällä hetkellä on. Vaikka meillä on osa nuorista erittäin positiivisiä ja yleensä nuoret mielellään näkevät asiat hyvin, kuten pitääkin, niin meillä on huumeiden ja mielenterveysongelmien moniongelmaisuu- den kasautumapisteitä, jotka johtavat siihen, että meillä on pian kymmeniätuhansia ihmisiä täysin työelämän ulkopuolella heti koulun jälkeen. Tämä on iso kysymys.

Miksi kilpailukyky ei edistä tavallisen suomalaisen ihmisen hyvinvointia? Muutamia analyysejä. Tämä on vain avaus, eikä varmaankaan tyhjentävä - onko niin, että meidän päätöksentekoamme hallitsee pelkästään taloudellishallinnollinen rationaliteetti? Onko niin, että me tarjoamme erilaisia vaihtoehtoja yksinomaan ikään kuin järkeviin laskelmiin nojautuen ja emme keskustele siitä minkälaisia arvovalintoja näihin hallinnollisiin, poliittisiin ja muihin ratkaisuihin kätkeytyy? Onko niin, että päätöksenteon yhteys väestöön, sen arvoihin, tuntoihin ja tarpeisiin on aika etäinen ja katkennut?

Muutamia vähän henkisempiä asioita on mainittava. Olemmeko ymmärtäneet hyvinvoin- nin aivan liian materialistisesti ja painottaen ehkä liikaa vääriä asioita? Siitä kohta enemmän. Arvot ovat myöskin muutoksessa ja arvomuutokset, josta päätoimittaja Elenius tulee puhumaan enemmän, hämmentävät ja myöskin osoittavat, että luottamus voi olla heikkoa. Sosiaalinen pääoma on mahdollisesti vaarallisellakin tavalla heik- kenemässä.

Naiviuden uhallakin uskallan esittää tämän listan hyvinvoinnin tekijöistä. Hyvinvointiin kuuluu perustyytyväisyys omaan elämäänsä. Suomalaisilla nämä indikaattorit ovat jatkuvasti erittäin huonoja. Ei täällä olla tyytyväisiä, ei oikein nautita elämästä verrattuna esimerkiksi tanskalaisiin tai Etelä-Euroopan maihin. Ei ole sellaista elämänsisältöä, joka olisi tyydyttävää. Meillä ei välttämättä ole omillaan toimeentulemisen kokemusta. Muistan erään tutkijan tutkineen Kallion työttömien ja köyhien ihmisten mielipiteitä vielä 60- ja 70- luvuilla. Kallion köyhät, työttömät työmiehet sanoivat, että "ei tämä elämä ole ollut kovin hääppöstä, mutta kuitenkin mä olen kova jätkä, mä luotan itseeni". Nyt tämä tunne, että minä tulen toimeen jotenkin, alkaa hävitä hyvin monella. Itsetunto on ajettu alas. Hyvin- vointi on ystäviä ja yhdessäoloa. Tutkimukset, joita Robert Putnam esittää kirjassaan "Bowling Alone" yksinäisyydestä ja yhteisöllisyydestä Amerikasta, osoittaa, että Yhdys- valloissa, joka perinteisesti on vapaaehtoistyön luvattu maa - paljon enemmän kuin Suomessa yksinäisyys alkaa näkyä käyriä: ollaan eristäytyneitä, ei enää olla mukana jutuissa, tehdään työtä, mennään kotiin ja ollaan siellä. Ihan normaali hauska yhdessä- olo, joka on elämisessä arvokkaimpia asioita, vähenee koko ajan. Ihmiset eivät tunne myöskään tulevaisuutta hyväksytyiksi omissa yhteisöissään ja näyttää siltä, että tunne, että heitä autettaisiin vaikeuksissa, heikkenee.

Asenneilmasto on Suomessa hyvinkin pessimistinen. Pelätään ympäristöongelmien kärjistymistä. Nähdään, että globalisaatio vie täältä työpaikat, johtaa kovaan kapitalismiin eikä millään lisää suomalaisen ihmisen hyvinvointia. Suuret pelot on siihen, että nämä ristiriidat, jotka nytkin nähdään voimakkaina: rikkaiden ja köyhien ristiriita, kasvukeskuksi- en ja syrjäseutujen ristiriita, koulutetun ja vähemmän koulutetun väen ristiriita, tulisivat kärjistymään vielä siitä, mitä ne tällä hetkellä ovat. Ehkä näillä tietyillä tuloeroilmiöillä on vaikutusta juuri tämän tyypisiin mielipiteisiin.

Tutkimukset talouden kehityksestä ja tiettyjen aluetalouksien menestyksestä maailmalla ja Suomessakin jo ovat alkaneet viittaamaan siihen, että hyvinvointi ja sen ylläpitäminen edellyttää vahvaa sosiaalista pääomaa. Talouskaan ei voi kehittyä ellei siellä ole tällaista

sosiaalisen pääoman arvostoa - tämä on uusi keksintö sanana ja tarkoittaa yhteistä arvomaailmaamme. Jos meillä ei ole tätä luottamusta rakentavaa, vuorovaikutusta kehittävää ja yhteistyötä lisäävää arvostoa, me emme saa resurssejamme käyttöön, me emme löydä sitä tahtotilaa, jolla alueet kehittyvät ja emme löydä sitä tunnetta, että meillä on yhteishenki, meistä pidetään huolta ja me haluamme myöskin ajaa yhteisön hyvää eikä vain omaa hyväämme. Sosiaalinen pääoma on hyvin vaikeasti ylläpidettävissä siinä muutosprosessissa, jota yhteiskunnassa tapahtuu. Viittaan tässä elämän ja yhteiskunnan frakmentoitumiseen, mosaiikkimaistumiseen. Voi sanoa, että ihmisellä on useita kontekstejä, useita persoonia, identiteettejä. Ei ole enää ehyttä maailmaa eikä ehyttä minuutta, elämä on frakmentoitunut voimakkaasti hyvinkin erilaisiin elämänpiireihin, joissa navigoidaan ja sukkuloidaan. Elämä itsessään tuntuu paljon hajanaisemmalta ja käsistä katoavalta. Perinteinen yhteisöllisyys on meillä heikkenemässä. Tutkimus, joka Suomessa juuri on valmistunut vapaaehtoistyöstä, osoittaa, että meillä on vahva halu olla mukana vapaaehtoistyössä, mutta kynnyks on korkea, eikä siihen mukaanmeneminen ole enää samanlaista kuin aikaisemmin. Ei haluta olla vapaaehtoistoiminnan byrokraatteja, vaan halutaan tehdä sitä, mistä saa itselleen. Näitä mahdollisuuksia meidän tulee laajasti miettiä, koska nimenomaan perinteinen yhteisöllisyys, joka on ollut voimakasta Suomessa ja joka on ollut suomalaisen kulttuurin ydin, siis vahva yhteisö ja kyläyhteisö, sellaista ei tänään meillä enää ole. Selvästi yhteiskunta individualisoituu ja ekosentristyy, mikä merkitsee sitä, että enemmän on mielessä se, kuinka pärjää itse ja kuinka oma perhe pärjää, mutta vähemmän ajatellaan sitä, olisiko meillä joku vastuu yhteisestä hyvästä.

Sosiaalinen pääoma on myös oikeuskysymys ja aionkin ottaa tämän lopuksi vielä esiin. En ehkä osaa ajatella tätä niinkään lainsäädännön kannalta, vaan näen, että tässä on isoja kysymyksiä, joihin voitaisiin löytää myöskin ratkaisuja toimivasta oikeusvaltiosta. Haasteena olisi tänä päivänä aivan selvästi luoda sellainen hyvinvointivaltio, joka on kilpailukykyinen ja yritysmyönteinen. Tästä ei voida tinkiä, koska meillä on kuitenkin tarve resursseihin, vaurauteen ja eteenpäinmenoon. Mutta samaan aikaan tällaisessa yhteiskunnassa täytyisi vallita ehdoton luottamus muutamiin tärkeisiin asioihin. Kiteytän ne asiat, joissa täytyy olla ehdoton luottamus, kahteen asiaan. Toinen on usko mahdollisuuksien tasa-arvoon, siihen, että meillä on mahdollisuudet kouluttautua, käyttää lahjojamme ja kykyjämme ja että meillä yhteiskunta suosii sitä, että ihmiset pyrkivät tulemaan omillaan toimeen. Tämä mahdollisuus on äärimmäisen tärkeä, koska sitä kautta yhteiskunta avautuu positiivisena. Presidentti Hallberg viittasi puheenvuorossaan juuri näihin kahteen puoleen: vapauten yrittää ja kouluttautua ja toisaalta tähän toiseen kysymykseen, siihen, että meillä pitää olla ehdoton luottamus, että jokainen saa tarvittaessa apua sairauden, työttömyyden ja vanhuuden tarpeisiin. Kysynkin lopuksi vain - eikö toimiva oikeusvaltio olisi näissäkin asioissa avainasemassa luodessaan ikään kuin yhteiskuntasopimuksen, joka edistää sekä yhteiskunnan resurssien käyttöä että luottamusta siihen, että ihmisille tärkeät perusasiat ovat kunnossa?

Putoaako maaseutu keltasta?

Hyvät kuulijat

Suomalainen maaseutu tuskin putoaa keltasta, vaan se hyvinvoivaistuu ja elämänuskoistuu, mikäli kansalaisten asenne on siihen suopea ja jos maaseudun toimintojen ja kulttuurimaisemien turvaamiseen muodostuu pysyvä konsensushenkinen mieliala. Tästä kaikesta esiintyy kosolti kannustavia esimerkkejä, jotka oikeuttavat valoisaan uskoon maaseudun puolesta.

Elinkeinoelämän valtuuskunnan ja monissa muissa selvityksissä ihmisten myönteisyys maaseutuun ja kotoiseen elintarviketuotantoon on silmiinpistävä. Pitkälle ulottuvan ruuhkaantumiseen vaarat aistitaan ja sisäistetään. Keskittyminen jatkuu, mutta hajautus on kasvanut arvossa. Helsinki ei edes välttämättä tahdo enää kasvaa, uutisoitiin tämänaamuisessa radio-ohjelmassa. Asenne on näkynyt jopa pääkaupungissa toimivan median sisällössä, tosin enemmän sanoina kuin varsinaisina tekoina. Niitä kuitenkin usein edeltävät sanat, joten suunta on rohkaiseva.

Terroristien iskut mammuttimaisen New Yorkin sydänrakenteisiin, tuhansien yksilöiden traaginen kuoleminen niiden sortumisen mukana, ja terroristien julistamat jatkouhkaukset suurkaupunkeihin ilmentävät sanomaa kohtuullisen hajautuksen puolesta. Se on niin yksilölle kuin kansalle turvallista. Tätä näkökulmaa ei vielä ole kovin paljon painotettu, mutta sen merkitys on aivan ilmeisessä kasvussa.

Kun Suomi liittyi Euroopan unioniin, maataloustuotannon määrärahat myönnetään kaukana maamme rajojen ulkopuolella, lähinnä Brysselissä. Tämä yhdistää ja suoristaa rivejä. Olennaiseksi kansalliseksi etukysymykseksi hahmotetaan Suomen pärjääminen muiden valtioiden kanssa EU:n varojen kohdentamisessa. Pääministeri Paavo Lipponen ja monet muut ministerit ovat puskenneet maataloutemme ja maaseutemme hyväksi tavoilla ja voimakkuuksilla, joita tuskin olisi koettu, mikäli Suomi ei olisi unionin täysivaltainen jäsen vaan se kisailisi kansallisen budjetin momenteista. Tuolloin maaseudun asioiden hoitaminen lukeutuisi sisäpoliittiseen taistelukulustoon. Nuutunut fraseologia kukkisi päivittäisessä käytössä. EU:n byrokraattiset ja kohteistaan kaukana annetut normit ja oikeustulkinnat vahvistavat antipatiiaa unioniin ja heikentävät uskoa oikeudenmukaisuuteen ja terveeseen järkeen. EU:n alhainen suosio niin Suomessa kuin muissa valtioissa selittyyneen paljolti tällä kaukaisuudella.

Maatalous- ja metsätaloustuottajien MTK:n viime viikonvaihteen liittokokouksessa Joensuussa vallitsi käsinkosketeltavan luottavainen ilmapiiri. Sitä osaltaan vahvisti tasavallan presidentin Tarja Halosen vierailu ja puhuminen tilaisuudessa. Presidentti korosti elävän maaseudun olevan yhteinen asiamme. Sitä ovat myös korkealaatuinen ja edullinen ruoka, joka myydään toimivilla markkinoilla. Tällöin tuotteiden hintataso heijastaa niiden laatua ja tuotantokustannuksia. ”Ponnistelen omalta osaltani sen puolesta, että tämä maa olisi hyvä elää niin maalla kuin kaupungissakin”, tasavallan presidentti julisti. Sanoma upposi väkeen, joka jälleen koki kansakunnan päämiehen yhdistävän ja kokoavan suomalaisia aivan siten kuin hänen lukuisat edeltäjänsä ovat aikanaan menettelleet. Katkeria purnaajia ei tiettävästi ollut liittokokouksessa. Ehkä jotkut heistä olivat tyytyneet

pysyttelemään pihapiirissään. Ja mikä tärkeintä: maaseudulla kajastaa valoa nyt enemmän kuin aikoihin. Takana ja vielä paljolti koettavana on rankka ja runsaasti ahdistusta sisältänyt rakennemuutos, mutta siinä ovat jäämässä ponnistelemaan osaavat, yrittävät ja itsensä likoon laittavat ihmiset. He modernisoivat, monipuolistavat ja suurentavat tuotantoaan. Maatalous on yrittäjyyttä, jopa moniyrittäjyyttä, jossa luovuus ja taitavuus palkitaan. Siinä on mahdollisuus pärjätä myös taloudellisesti. Maaseudun menestys riippuu myös muusta kuin maatalouteen liittyvästä yrittäjyydestä. Monissa maaseutukunnissa on runsaasti pieniä ja keskisuuria metalli- ja muita yrityksiä. Keskisuomalainen Muurame nojaa jopa perheyrittäjyyteen, jonka edistämiseksi se harjoittaa tiivistä yhteistyötä Jyväskylän yliopiston kanssa. Ja mitä enemmän yhteiskunnallisessa keskustelussa maaseutua käsitellään asiallisesti, sitä nopeammin tämä rohkaisee väestöä.

Myös etujärjestöjen jännitteet ovat laantuneet. Perinteisen palkansaajaryhmän suuri SAK ja tuottajien MTK kokevat sisäistä yhteenkuuluvuutta useissa kysymyksissä. Kummankin järjestön valtavirta on keskiluokkainen ja edut määrittyvät tämän mukaisesti. Maatalous on tärkeä metalliteollisuuden asiakas, näin esimerkiksi traktorituotannossa, ja vastaavasti ammattiyhdistysväki on mittava maatalouden asiakas. Keski-Suomessa on vuosia harrastettu MTK:n ja SAK:n yhteistoimintaa, joka käynnistyi puheenjohtajien Esa Härmälän ja Lauri Ihalaisen yllyttämänä. Kokemukset ovat lyhyesti ilmaistuna pelkästään suotuisia.

Kaiken kaikkiaan maaseudulla lienevät nyt paremmat edellytykset menestykseen kuin ehkä koskaan aikaisemmin. Tottakai kyliä yhä autioituu ja hiljenee, kansaa virtaa kirkonkyliin ja suuriin kasvukeskuksiin, mutta nimenomaan kasvukeskukset säteilevät vireyttä ja palvelujen kysyntää ympäröivään maakuntaan. Kukaan ei kuvittele realistiseksi säilyttää väestörakenne entisenä. Muutokset aiheuttavat satojen kuntien asukasmäärien vähenemisen ja ikärakenteen vanhenemisen. Tämä horjuttaa kunnan niin taloudellista kuin henkistä toimivuutta, mutta jos myös kuntajaotusta vihdoin hiotaan nykyvaatimusten mukaiseksi, kaikki tarpeellinen turvataan. Maaseudun ja maakuntien etu epäilemättä olisi paikallishallinnon saattaminen lähivuosisikymmenien vaatimuksia vastaavaksi. Meillä on uudistettu melkein kaikki muu, mutta kuntiin ei ole kajottu. Hevosvetoisen raukean aikakauden rakennelmalla on kolkuteltu tänne vireän pirinän kannykkävuosiin saakka.

Maaseudulla elää syrjäytyneitä ja moniongelmaisia ihmisiä. Mutta niin heitä, kelkasta suistuneita, tallaa toreilla ja elää kaupungeissa. Asutuskeskusten inhimilliset pulmat saattavat olla jopa paljon raastavammat kuin maaseudun. Perusteita ei ole irrottaa pelkästään kaupunkeja ongelmallisiksi tai tehdä sama maaseudulle. Ihmiset ovat samanpiirteisiä ja –geenisia asuinpaikkaansa katsomatta. Avuntarvitsijoita riittää kaikkialla. Apua suotakoon tarvitseville asumismuotoon ja valopisteiden määrään katsomatta.

Maaseutu on pääsemässä nauttimaan yleisen kansalaisasenteen sivistyneestä suopeudesta. Voisiko ajatella Suomen olevan Suomi ilman maaseutumaisemia, ilman hyvin hoidettuja kyläkokonaisuuksia, ilman komeita metsiä, ilman kauniita viljapeltoja, ilman talonpoikaiskulttuuria huokuvia pihapiirejä ja rakennuksia? Ne kaikki ilmentävät menneisyyttämme ja nykyisyyttämme sekä mahdollistavat huomisen, johon tältä pohjalta ponnistamme. Ja mikä ihanuus on aistia vanhojen kaupunkien sukupolvesta sukupolveen välittyvää kaunista arkkitehtuuria ja muuta kulttuuria tai arvioida uusien asutuskeskusten ratkaisuja? Vastakkaisuuksia emme totisesti kaipa.

Yhdeksi maaseudun ja maakuntien pulmaksi on muodostumassa päättäjäkato, mielipiteenmuodostajien vähäisyys. MTV:n Kymmenen uutisten viime sunnuntaina julkistaman selvityksen mukaan aivan lähiaikoina useat maakuntien vaalipiirit menettävät kansanedustajiaan ja samaan aikaan asutuskeskusten vaalipiirien voima suurenee. Etelä-Savon, Lapin ja Pohjois-Karjalan vaalipiirit joutuvat lakkautusvaaraan, sillä jos valittavia kansanedustajia on vain kuusi tai seitsemän, pienemmästä luvusta puhumatta-kaan, kansanvalta toimii heikosti. Äänikynnys ponkaisee niin korkealle, että eduskunta-paikan saamiseen tarvitaan noin 15 prosenttia äänistä, kun isoissa vaalipiireissä se irtoaa muutamalla prosentilla äänestäjien tahdosta. Mitä niukemmin maakunnista ja maaseudulta valitaan ihmisiä Suomen kansan eduskuntaan, sitä etäisemmäksi ja käsitteellisemmäksi korkein valta helposti kaikkoo. Kansalaisen valtaa tietty apaattisuus, tunne siitä, ettei hänen ääntään kuulla.

Mammuttivaalipiirien muodostaminen kohentaa muutoseikallisesti demokratiaa eli rajuimmat äänikynnykset estyvät, mutta tämä merkitsee parlamentaarikkojen valintaa lähes yksinomaan isoista kaupungeista. Niiden äänestäjät kannattavat oman kaupunkinsa kunnallispoliitikkoja eduskuntaan. Ongelman ehkäisemiseksi tuskin voidaan kovin paljon tehdä. Maaseudun ihmisten joukosta olisi vain löydyttävä todella vahvoja vaikuttajapersoonallisuuksia, jotka keräävät luottamusta laajoilta alueilta, niin kaduilta kuin peltovieriltä. Lisäksi vaalipiirejä harkittaessa olisi kuultava kuntien ja niiden asukkaiden näkemys. Jos tehdään vaikkapa yhteinen Itä-Suomen vaalipiiri, johon kuuluvat Pohjois-Karjala, Pohjois-Savo ja Etelä-Savo, moni ihminen kokee rakennelman keinotekoiseksi. Valtakunnan osakeskusten ympärille lieene luontevampaa rakentaa reformi kuin seurata orjallisena lääni- tai muita virallisia rajoja. Asiointitottumuksille olisi suotava tarpeellinen painoarvo. Kansalaisoikeuksiin olisi ikään kuin tunnustettava kuuluvan myös se, että äänestäjä mieltää oman vaalipiiriäotuksensa järkeväksi.

Maaseudun kansa on vuosituhantisesti elänyt luonnon keskellä ja luonnosta ynnä nauttinut siitä. Se tunnustaa sen ihmiseen kuuluvaksi kokonaisuudeksi, jota on vaalittava eikä tuhottava.

Yhtiöpäinen luonnonsuojelu on herättänyt monilla seuduilla raivoa, jopa voimattomuutta. Ylimmäisiksi suojelijoiksi ovat julistautuneet ja kelpuutettu he, jotka sitä vähiten hallitsevat niin käytännön kokemuksensa kuin siihen perustuvan tietonsa mukaisesti, he, jotka ovat luonnosta vähiten inhimillisesti ja taloudellisesti riippuvaisia. Laillisia yrittäjän ammatteja on terrorisoitu, rikollisilla menetelmillä vahingoitettu. Ja byrokratian kiemuroilla on estetty rakentamasta laajan kyläyhteisön tarvitsemia tiereittejä, vaikka terve järki puhuu muuta. Suojeluun on julistettu paljon sellaista, joka ei sinne totisesti kuulu. Tämän kaltaisilla intomielisillä esiintymisillä vaurioitetaan maaseudusta riippuvaisten ihmisten pärjäämistä ja kasvatetaan suotta herrakaunaa.

Maaseudun väki haluaa elää sovussa luonnon kanssa ja siirtää kauniin luonnon tuleville sukupolville. Tämä onnistuu sitä täydellisemmin, miten tehokkaammin estetään elämälle vieras viherterrori, joka on syntynyt suurkaupunkien teoriailmapiireissä. Suomalaiseen oikeus- ja normikäytäntöön tuskin soveltuu se, että luonnonsuojelun päättäjinä ovat monesti kiihkomielisimmät viheryksilöt. Muilla elämänsektoreilla yhden asian yksilöt ovat juridisesti tai ainakin eettisesti jäävejä. Miksi samaa normia ei sovelleta luontoon ja sen suojeluun?

Arvot heiluriliikkeessä

Arvoisat kuulijat

Lähden liikkeelle siitä, että yksi tärkeimpiä heilahduksia on jo se, että arvot ovat heilahtaneet sivistyksessämme sanoisinko kolmen viime vuosikymmenen aikana takaisin vanhalle paikalleen, sinne missä ne ovat suunnilleen antiikin Aristoteleesta lähtien olleet. Siis moraalin arvot kulttuurissa ovat palanneet takaisin vanhalle paikalleen. En tiedä, tuntuuko se teistä yllättävältä, mutta väitän, että jonkinlainen moraalinen herkistyneisyys on ollut viime vuosisadan jälkipuoliskolla meillä ja läntisissä teollisuusvaltioissa muutenkin yleistä.

Moraalisen sensibiliateetin nousu, herkistyminen hyvän ja pahan, oikean ja väärän kysymyksille on näyttäytynyt siten, että meillä on etiikan opetus tullut koulutuksen kaikille tasoille alimmasta ylimpään. Se näkyy siinä, että erilaisilla ammattiryhmillä laidasta laitaan alkaa olla jo omat eettiset ohjeistonsa. Se näkyy mm. tässäkin tilaisuudessa. Meillä on kuultu kello 12:ta alkaen tässä lainsäätäjien talossa eettisesti ja moraalisesti ladattuja puheenvuoroja. Se tuntuu aika oudolta, jos ajattelemme 1900-luvun varsinkin skandinaavista ja meillekin tullutta oikeuspositivistista teoriaa, näkemystä, jota edusti mm. Hans Kelsen, jonka mukaan positiivisen oikeuden oikeusnormi on pätevä, kun sen säätää legitiimi mahti ja kun se on loogisesti oikeusjärjestykseen hyvin istuva. Ei siis tarvita mitään moraalisia kriteerejä oikeusnormille eli laille, jotta se on pätevä.

Moraalinormit ja oikeusnormit olivat kaksi eri asiaa, ja ne piti pitää erillään. Tämä oli 1900-luvulla sekä lainsäätäjän että oikeusfilosofin näkemys. Täällä on nyt kuitenkin pitkin päivää kuultu moraalisesti ladattuja puheenvuoroja liittyen oikeusjärjestykseen ja oikeusvaltion. Oikeuden ja moraalien välisessä suhteessa, noiden, joiden piti pysyä erillään, on uutta konvergoitumista, näiden elämänalueiden kääntymisessä toisiaan kohtaan.

Arvokeskusteluja on käyty pitkin maata jo muutaman vuoden ajan eri aloilla. Lääketieteellistä tutkimusta valvomaan on yliopistoihin perustettu eettisiä lautakuntia. Talouselämän ja liike-elämän etiikan kysymykset askarruttavat näiden alojen ihmisiä. On siis omaehtoista pyrkimystä muotoilla oikeita normeja, arvoja ja hyveitä. Kaikki tämä on merkki siitä, että jostakin 60-luvulta alkaen on moraalista herkistymistä tapahtunut ja arvot ovat heilahtaneet sille paikalle, minne ne ovat läntisen sivistyksen vuosituhansien aikana oikeastaan jo kuuluneetkin.

Mikä tähän on syy? Siihen on varmaan yhtenä syynä se, että Newtonista alkanut, 300 vuotta yksin vaikuttanut ns. tieteellinen maailmankuva ja positivistinen tiedekäsitys ovat murtumassa. Ei enää uskota, että löydetään rationaalisia selityksiä elämän kaikkiin salaisuuksiin ja arvoituksiin. Voi havaita eräänlaista väsähtäneisyyttä, uupumista ja illan tuntua tieteen vainiolla. Tieteellisteknisen kulttuurin suuret saavutukset, sen lisääntynyt valta, mahdollisuus vaikuttaa ihmisiin ja luomakuntaan sekä ympäristöön, on herättänyt kysymyksen, onko kaikki ihmiselle mahdollinen hänelle myöskin luvallista. On haettu vallankäytön rajoja, ja näin moraalista on tullut uudestaan polttava kysymys.

Muuan brittitutkija selvitteli kymmenkunta vuotta sitten kansainvälisten arvoilmastojen vertailuissa myöskin suomalaisten arvoja. Hän hämmentyi siitä, että ne eivät ole selvästi läntisten teollisuusvaltioiden arvoja eivätkä myöskään itäisiä arvoja, vaan tuiki omalaatuisia, spesifisti suomalaisia. Hän löysi niitä kolme: vaatimattomuus, toisesta välittäminen ja tasa-arvo.

Suomalaisille on tunnusomaista, että he pitävät kaikissa oloissa näistä arvoista kiinni. Siinä on meidän kansallinen moraalipääomamme. Tutkija menee eteenpäin ja tekee johtopäätöksen, että suomalaisten arvot haiskahtavat naisen arvoilta, ne ovat feminiinisiä. Niitä tavoitellen kestäään pitkiäkin lamakausia, kriisejä ja kansallisia koettelemuksia, synkeää pimeyttä aivan loputtomasti. Niillä selvitään kärsimyksissä ja kriiseissä. Tutkija kuitenkin jatkaa ja päätelee, että suomalaisten feminiinisiä arvoja seuraten ei nousta rivakasti ja nopeasti ulos kriiseistä. Maskuliininen latinki puuttuu kansan sielusta tai arvomaailmasta. Hän ennusti, että arvojemme on pakko muuttua nyt, kun Suomi oikeudellisesti ja poliittisesti on sidottu hännästään kiinni muun läntisen Euroopan kehitykseen. Suomen on pakko astella pehmeistä arvoista kohti kovempia, miehekkäämpiä arvoja, jotta se pystyy kilpailuympäristössä selviytymään. Tämä on yksi seikka, jonka kohdalla voi puhua arvojen heiluriliikkeestä.

Toinen samantapainen tutkimus (World values), teillekin tuttu, selvittää maailman arvoja viisivuositain. Siinä kysellään eri kansakuntien piirissä suhtautumista 24 eri tekoon. Me olemme olleet mukana 1980-luvulta lukien. Siinä selvitetään hyväksyvää ja paheksuvaa suhtautumista eri tekoihin - mm. huumausaineiden myynti, rattijuoppous, varastettuun tavaraan sekaantuminen, verovilppi, alaikäisten keskinäinen seksi, avioliiton uskottomuus jne.

Meillähän kävi 1980-luvun loppupuolella niin, että me otimme pitkän harppauksen kohti vapaamielistä Eurooppaa. Edelleen vaikuttaa siltä, että olemme muuttumassa ahdasmielisestä kansasta vapaamieliseksi kansaksi. Me sallimme - eikä tässä ole kysymystä moraalisesta rappiosta - toinen toisillemme aikaisempaa enemmän tai ainakin isomman intiimin tontin, jolla lähimmäisemme saa vapaasti elää. Ei enää aamulla välttämättä gardiinit heilu, kun tulee riiusta kuuden aikoihin. Sosiaalinen paimennus putoaa pois. Tämän tapainen arvoilmaston muutos, joka on lähtenyt 1980-luvulla voimakkaasti liikkeelle, merkitsee, että olemme saavuttaneet muuta Eurooppaa, mutta olemme kuitenkin tutkijoiden mielestä vielä kymmenkunta vuotta Tanskaa ja Hollantia perässä vapaamielisyydessä, siis sallivuudessa. Se on yksi kehityskulku.

Tähän samaan yhteistyön ja yhteyksien tiivistymiseen muuhun maailmaan ja Eurooppaan päin liittyy se, että me olemme olleet velvollisuusetiikan perinteen tunnusomainen maa. Velvollisuusetiikka tarkoittaa sitä, että teko on moraalisesti hyvä, kun se noudattaa jonkun korkean auktoriteetin antamaa normia, sääntöä, ohjetta. Me olemme tyypillinen sääntöä seuraava, normia seuraava kulttuuri ja kansakunta, pääasiassa Immanuel Kantin vaikutuksesta.

Velvollisuuseettisen perinteen sisäistäneinä meitä nyt uhkaa etelästä päin vyöryvä toisenlainen ajattelutapa, seuraamuseetiikan perinne eli se ajatus, että teko on moraalisesti hyvä, jos sen tuloksena tulee jotakin mukavaa ja nautittavaa ja hyödyllistä ja hyvää. Euroopan unionin puitteissa nämä kaksi erilaista perinnettä joutuvat tekemisiin keskenään, ja aivan varmasti me joudumme tinkimään velvollisuuseettisestä perinteestä. Siinä mielessä meidän perinteiset arvomme muuttuvat, ne, jotka liittyvät lainkuuliaisuuteen ja

vakaan yhteiskunnallisen menon kunnioittamiseen jne. Arvot ovat tästäkin näkökulmasta heiluriliikkeessä.

Sitten hiukan lähemmäksi oikeusvaltio-käsitystä. Otan puheeksi sellaisen kehityskulun, joka näkyy pitkässä juoksussa, eli puhutaan yhteisöarvoista ja yksilöarvoista. Jos mennään keskiajalle tai tällä hetkellä kiinankieltä puhuvan maailman konfutselaisen moraalien alueelle, niin peruslause kuului: yhteisön etu käy aina ennen yksityisen ihmisen etua. Uudella ajalla tämä ajattelutapa on lähtenyt muuttumaan, mikä on merkinnyt komean ihmisoikeusperinnön vahvistumista ja täsmentymistä. Yksilön etu ja etuudet ovat nousseet yhteisön etuuksien ja arvojen rinnalle, mikä on ilmentynyt yhä täsmentyvänä ja kirkastuvana ihmisoikeuksien perinnön syntyminenä ja kasvamisena.

Juuri oikeusvaltion näkökulmasta kysymys on äärimmäisen ajankohtainen, ja siitä voi nostaa sellaisen käsiteparin kuin vapaus vai turvallisuus. Sanoisin, että se on juuri tämän syksyn ja näiden kahden viimeisen kuukauden moraalinen peruskysymys: vapaus vai turvallisuus? Onko tilanne jo niin hirveä, että avoimen yhteiskunnan ja vapaan maailman rakentaminen on turvallisuuden nimissä pysäytettävä? Valtion ja oikeusvaltion monopolina ollut väkivalta näyttää olevan mennyttä kalua, se on siirtynyt juuri tätä samaa avointa yhteiskuntaa hyväksi käyttävien pimeiden voimien epävirallisiin käsiin. Uusi tekniikka antaa siihen mahdollisuudet. Kauhua, pelkoa, epävarmuutta voidaan loputtomasti tästä eteenpäin nostattaa, kuten jo monissa puheenvuoroissa on käynyt ilmi.

Vielä yksi ulottuvuus muuttuviin arvoihin. Se on ollut monellakin tavalla pinnalla ja on tänä syksynä aktualisoitunut. Tarkoitin Harwardin professorin Samuel P. Huntingtonin selitysvoimaista, paljon käytettyä kulttuuriteoriaa, joka alkaa kohta olla kymmenkunta vuotta vanha. Hänen ajatuksensa sivilisaatioiden yhteentörmäyksestä, *clash of civilisations*, poikkeaa ajatuksesta, jonka mukaan kaikista vanhoista ja uusista maailmankulttuureista syntyisi universaali sekoitus. Huntingtonin mukaan yhtä universaalia kulttuuria ei synny, vaan tapahtuu päinvastoin niin, että seitsemän tai kahdeksan ihmissuvun vanhaa sivilisaatiota äityvätkin toinen toistaan vastaan. Jouduttuaan kosketuksiin ne kavahtavat erilleen, ja erottavien rautaesirippujen tilalle tulevat nyt kulttuurien samettiset esiriput. Vastaiset kriisit, kansainväliset jännityspesäkkeet ja sodat syntyvät näiden kulttuuripiirien vanhoilla raja-alueilla.

Näitä kulttuuripiirejä on seitsemän tai kahdeksan, idästä laskettuna japanilainen, kiinaa puhuva konfutselainen, islamilainen, sitten Huntington empii, onko länsi jaettava slaavis-ortodoksiseen ja varsinaiseen länteen, johon kuuluvat tietysti myös Pohjois-Amerikka ja Kanada, sitten hän antaa Etelä-Amerikalle ja vaivoin Afrikalle oman kulttuuripiirin merkityksen. Kaikissa näissä käännetyssä juurilleen ja sisäänpäin, kullakin kulttuurilla on oma ratkaisunsa peruskysymyksiin, joita ovat miehen ja naisen suhde, lasten ja vanhempien välinen suhde, yksilön ja yhteisön välinen suhde, ihmisen ja jumalan välinen suhde. Kukin kulttuuripiireistä vastaa niihin omalla tavallaan, ja nyt ne jo kaivavat perintöään kaiken aikaa esille. Ja näitten sivilisaatioiden ja kulttuurien ytimessä läikehtii aina uskonto. Huntington käyttää erään ranskalaisen uskontososiologin käsitettä "jumalten kosto". Kehityskulku, joka nyt on meneillään, ei enää ole sekularisaatio, maallistuminen, vaan sille vastakkainen desekularisaatio, siis suurten kulttuurien paluu takaisin uskonnollisille juurilleen.

Huntington itse, kun häntä haastateltiin, ei halunnut väittää, että syyskuun 11. päivä olisi jonkinlainen signaali alkavasta laajasta kulttuurien yhteentörmäyksestä. Hänellähän oli

hyviä esimerkkejä aikaisemmin: Balkan ja Neuvostoliiton eteläiset islamilaiset tasavallat, joissa törmäävät yhteen islam ja ortodoksinen maailma.

Joka tapauksessa Huntingtonin kiinnostavat näkemykset herättävät kysymyksen, onko iso heiluri viemässä ihmissukua järjestä uskoon, yhtenäisestä maailman eetoksesta ja universaaleista arvoista hajaannukseen ja pirstoutumiseen. Tämä jää kysymykseksi.

Pienemmissä puitteissa teille ovat hyvin tuttuja heiluriliikkeet esim. rikosoikeuden alueella, siellä vaikkapa tekijärikosoikeus ja tekorikosoikeus, joista jompi kumpi on ollut johtotähti. Kun meillä käynnistyi 1970-luvulla liikkeelle rikoslain kokonaisuudistus, hyvin tiukasti silloisten arkkitehtienkin mukaan haluttiin siirtyä yksilöllisesti määräytyvien rangaistusten periaatteesta normaalirangaistuksiin: kaikille aina samasta teosta sama rangaistus. Rangaistuksen tehtävään liittyvät johtotähdet ja arvot vaihtelevat, ovat heiluriliikkeessä.

Edelleen pienissä puitteissa voi arvojen heilahduksesta puhua sellaisellakin periodilla kuin liennytysperiodi ja ETYK-maat. Prosessi aloitettiin keskeisesti valtioiden välisistä normeista ja arvoista, jopa sillä tavalla, että ETYK:n kymmenestä periaatteesta peräti yhdeksän koski valtioiden välisiä suhteita: Ei hyökätä eikä uhata eikä loukata toisten alueita ja ilmoitetaan etukäteen, jos pidetään sotaharjoituksia jne. Yksi ainoa kymmenestä periaatteesta koski kansalaisia, ihmisoikeuksia. Ajan oloon - eikä siihen mennyt aikaa kuin Helsingistä 1975 Wienin seurantakokoukseen 1989, jonka loppuasiakirja on ihmisoikeuksien alalta yksi kaikkein hienoimpia dokumentteja. Valtiokeskeisen ajattelutavan tilalle oli tullut yksilö ja ihmiskeskeinen ajattelutapa. Siitä ei kuitenkaan taas mennyt pitkää aikaa, kun 1990-luvun alussa ETYK turvallisuusjärjestelmänä alkoi hiipua ja taloudelliset arvot alkoivat nousta uuden Euroopan peruskirjoissa ym. Talouden arvot ja vapaa kilpailu tulivat tärkeimmiksi arvoiksi. Noin nopeasti, neljännesvuosisadassa, prosessin arvot muuttuivat kolmeen kertaan. Todellista heilumista.

Naton arvoista saatiin vavahduttava esimerkki noin kymmenen vuotta sitten, kun Brysselissä jäähyväispuheessa Euroopan sotavoimien silloinen ylipäällikkö kenraali John Galvin totesi, että jo oli aikakin päästä eroon harharektestä, joka kesti 70 vuotta, siis kommunismin juurittamisesta. Hyvä, että päästiin harharektestä ja uudestaan sen kimppuun, joka on ollut sivistyksemme perusvihollinen 1200 vuotta. Galvin tarkoitti islamilaista maailmaa. Tuliko kenraali muotoilleeksi Naton perusarvon.

Lopuksi ja painokkaasti: En ole henkilökohtaisesti ollenkaan niitä ihmisiä, joiden mielestä arvot heiluvat. Nimittäin perusarvot, joita on kaksi. Ne eivät ole heiluneet 2000 vuoteen tai ainakaan moniin satoihin vuosiin, eivät sinne eivätkä tänne.

Ensimmäinen näistä on ihmisen arvo yksilönä. Yksilö on uniikki, pyhä, aina jos sattuu sellaiseen törmäämään, kengät olisi riisuttava jaloista ja heittäydyttävä kasvoilleen maahan koko sen pyhyiden ja kärsimyksen edessä, mikä tähän yhteen ainoaan yksilöön on kätkeytynyt.

Toinen arvo on kaikkien yksilöiden yhtäläinen, sama arvo.

Yksinkertaisia asioita. Satojen vuosien ajan nimenomaan läntinen sivistys on liikkunut näiden kahden arvon suuntaan. Niitä on loukattu ja ne on unohdettu, mutta jokainen kriisi, mikä on käyty läpi, on vain entisestään kirkastanut niiden merkitystä. Ne ovat

lännen tavaramerkki, niistä kehkeytyvät ihmisoikeudet. Ne ovat ikään kuin oikeushyviä, joita sitten ihmisoikeudet ovat vaalineet ja suojelleet. Ne ovat olleet johtotähtiä, niitä on realisoitu satojen vuosien ajan hallinnossa, oikeudessa, lainsäädännössä ja oikeudenhoidossa, sosiaalipolitiikassa, politiikassa ja talouselämässä. Nämä arvot ovat kivettyneet. Ne ovat institutionalisoituneet. Me emme voi enää edes valita perusarvojamme, ne ovat niin kivettyneet kulttuuriimme. Ja maisemaanne kivettyneinä nämä kaksi arvoa viestivät hiljaista tietoaan ja näyttävät elämälle suuntaa.

Mainitsen vielä ns. puhtaan oikeusopin edustajan Hans Kelsenin, joka sanoo, että uuden oikeusnormin, ollakseen oikea ja legitiimi oikeusnormi, tulee loogisesti istua aikaisempaan oikeusjärjestykseen. Kun tämä on ollut periaateina satojen vuosien ajan, on aivan selvää, että kun uudet normit istutetaan vanhaan ja muovataan vanhan perinnön mukaisiksi, vanhan oikeusperinnön moraalinen voima siirtyy uusissakin oikeusnormeissa sukupolvelta toiselle.

Kuten sanottu, mitä syvempiä kriisejä ja mitä voimakkaampia kärsimyksiä, sitä kirkkaampina nämä kaksi heilumatonta arvoa näyttävät tietä eteenpäin ja loistavat kuin Pohjantähdet pimeällä taivaalla ja näyttävät suuntaa, mutta ei ilman kantavia rakenteita. Yhdyn tässä presidentti Hallbergin sanontaan, että ihmisoikeudet ja niiden vaalimat arvot ovat sellaisia, että ne toteutuakseen vaativat kantavia rakenteita, vahvan oikeusvaltion taakseen.

Globalisaatio yhteiskuntaa muuttamassa

Hyvät kuulijat,

Lähestyn edellisen puheenvuoron teemoja hiukan toisenlaisesta näkökulmasta. Aika pitkälti globalisaation kautta ja miten siinä arvot asettuvat haastetuiksi. Käytän pohjana Manuel Castellsin kanssa tekemääni tutkimusta Suomen tietoyhteiskunnasta ja aiempaa "Hakkerietiikka" -kirjaa.

Globalisaation perustana on informationalismi, joka merkitsee kolmea asiaa: erilaiset toiminnot perustuvat informaatioteknologialle, toiminnot organisoituvat globaalisti verkostomaisesti ja kolmanneksi informaation käsittelyn, mukaan lukien symbolien käsittelyn, merkitys korostuu. Tuloksena on maailmanlaajuinen verkostotalous, joka koskee niin finanssimarkkinoita kuin yritysten omaa toimintaa kuin työvoiman suhdetta yrityksiin. Se on maailma, joka toimii myös verkostojen logiikalla eli verkostot kytkevät ja poiskytkävät mukaan yrityksiä ja yksilöitä sen mukaan, miten arvokkaita ne niille ovat.

Tällainen kehitys aiheuttaa tietysti voimakasta vastareaktiota, joista kaksi on erityisen voimakkaita. Ne liittyvät siihen paineeseen, johon tämä logiikka meitä vie maailmanlaajuisesti. Ensimmäinen on sosiaalinen epäoikeudenmukaisuus, jonka me näemme kasvavan kaikkialla maailmassa millä tahansa kriteerillä, kuten tulojen epätasa-arvoisella jakautumisella tai köyhyydellä tai polarisaatiolla, mitaten. Tällainen kehitys voimistaa voimakkaita reaktioita kuten antiglobalisaatioliikettä, joka vaatii sosiaalisesti oikeudenmukaisempaa kehitystä. Siinä missä globaali verkostotalous on maailmanlaajuinen kasinotalous, niin antiglobalisaatioliike vaatii, että kasinon etiikka eli se, että voittajat saavat kaiken, ei voi olla tämän koko kehityksen sosiaalinen taso. Suomessa tietysti mielenkiintoista on se, että olemme onnistuneet yhdistämään paremmin välittämisen ja tasa-arvon ulottuvuudet ja dynaamisen eteenpäinmenon. Suomalainen tietoyhteiskunnan ja hyvinvointivaltion yhdistelmä on esimerkki siitä, kuinka nämä eivät ole globalisaatiossakaan välttämättä ristiriidassa, vaan voidaan yhdistää mielenkiintoisella tavalla.

Toinen vastareaktio globalisaatiota vastaan liittyy sosiaaliseen epäoikeudenmukaisuuteen kun se menee äärimilleen ja johtaa sosiaaliseen eksklusioon. Ihmisiä suljetaan kokonaan ulkopuolelle kuten Yhdysvalloissa tapahtuu ja se on voimakasta syötettä globaalille rikollisuudelle. Mielenkiintoista on huomata se, että vastaliikkeetkin ovat informaationaalisia ja käyttävät samaa logiikkaa kuin hallitseva kehitys eli globaali rikollisuuskin on verkostoitunut, hyödyntää informaatioteknologiaa ja panostaa voimakkaasti informaatio- ja symbolitasoon. Kolumbialaisessa globaalissa rikollisjärjestössä on jopa samanlaiset innovaatiolaboratoriot, joissa kehitellään uusia huumeita jne. kuin vaikka Nokialla. Maailma, jossa verkostojen kylmä logiikka hallitsee, johtaa sosiaalisen epäoikeudenmukaisuuden kasvuun ja lisäksi äärimuodoissaan sosiaalisen eksluusioon, joka taas synnyttää globaalia rikollisuutta ja tekee mahdottomaksi sen perinteisen kansallistalouden projektin, joka sai legitimaationsa siitä, että se pystyi takaamaan ihmisille oikeudenmukaisesti hyvinvointia ja pystyi ylläpitämään oikeusvaltiota.

Tähän jännitteeseen liittyen voi muotoilla lyhyesti viisi isoa arvohaastetta. Me elämme sellaista aikaa, että meidän täytyy todella artikuloida ne arvot, joita me puolustamme

tässä kehityksessä. Kysymys on: Minkä arvojen puolesta me toimimme politiikassa kansallisesti? Minusta ensimmäinen arvo on oikeudenmukaisuus, oikeudenmukaisen yhteiskunnan ideaali, johon liittyy suomalainen pyrkimys yhdistää hyvinvointivaltio teknologistaloudelliseen menestykseen. Sitä vastaan on maailmalla voimakkaat paineet, mutta jos katsotaan Suomen erityisyyttä, niin ei Suomi ole erityinen teknologisen kehityksensä takia, vaan nimenomaan tämän sosiaalisen ulottuvuutensa takia. Se kiinnostaa kansainvälisesti, eivät niinkään Suomen internet-liittymät tai muut tämäntyyppiset asiat. Suomessa rikkaimman viidenneksen ja köyhimmän viidenneksen välinen kuilu on kolmannes siitä mitä se on muissa edistyneimmissä informaatiotalouksissa, kuten Piilaaksossa tai Singaporessa. Oikeudenmukaisen yhteiskunnan tarkoituksena on taata kaikille yhtäläiset mahdollisuudet hankkia paikkansa yhteiskunnassa eli, että synnynnäinen sosiaalinen asema ei määritä asianomaisten yksilön kohtaloa ja ole ratkaiseva. Siinä mielessä Suomelle on erityisen kriittistä koulutusjärjestelmän pysyminen julkisena ja korkeatasoisena ja olennaisesti ilmaisena, koska se on se kaikkein fundamentaalein taso, missä eriarvoistuminen tapahtuu.

Haasteena on myös hyvinvointi materiaalisemmassa mielessä, koska tämä hyvinvointiyhteiskunta ja oikeudenmukainen yhteiskunta globaalissa kilpailussa on mahdollista vain, jos talous on menestyvä. Jos talous ei ole menestyvä, aletaan kilpailemaan juuri sosiaalisen tason minimoimisella. Talous ei voi olla dynaaminen vain kapealla pohjalla eli informaatioalan ymmärtäminen vain teknologia-alana on liian kapea käsitys. Tämä on yksi asia, mitä korostimme Castellsin kanssa. Suomen tulisi ymmärtää tämä symbolinen taso paljon laajempaan eli alkaa hakea esimerkiksi sovellutuksia teknologialle oppimisalueella, terveysalueella jne. Mielenkiintoinen alue on myös vanhuksille tarkoitettu teknologia, gerontechnologia, joka on tavallaan jätetty sivuun. Tämä on heijastuma Suomessa yleisestäkin taipumuksesta jättää vanhin väestö sivuun, vähän suomen kielen sanan *eläkeläinen* hengessä. Soitin kerran Suomen kielitoimistoon kysyäkseni, mitä tämä *ke*-pääte suomen kielessä merkitsee ja vastattiin, että se tarkoittaa sitä, että joku on vähemmän kuin jotakin tai muistuttaa jotakin eli vapaasti tulkittuna suomen kielen mukaan eläkeläinen on ihminen, joka ei enää ihan ole elossa, vaan vähän sinnepäin. Tämä on eettisesti kestäväntöntä. Puhtaasti kasinotaloudenkin sisällä kannattaa muistaa, että tulevat vanhukset ovat nimenomaan aktiivisia ja varakkaita henkilöitä, jotka haluavat elää edelleen monipuolisesti.

Kolmantena haasteena ovat globaalit ihmisoikeudet. Uskon siihen, että me voimme argumentoida kulttuurisista eroista huolimatta tiettyjen universaalien ihmisoikeuksien puolesta, vaikka on totta, että ne ovat aika pitkälle kehittyneet länsimaisessa kulttuuripiirissä. Ne ovat myös tärkeitä siinä, miten me nyt reagoimme näihin koettuihin uhkiin länsimaista elämäntapaa vastaan, esim. terrorismia vastaan. Näen, että yksityisyyden tai vapauden arvojen ja turvallisuuden dikotomia ei ole kestävä, koska alhainen vapaus ei tarkoita korkeata turvallisuutta. Itse asiassa jos katsotaan historiallisesti, niin yksilön kannalta elämä on aina turvottomimmillaan milloin vapauden arvoja ei ole olemassa - esimerkkinä voi miettiä mitä tahansa totalitaarista yhteiskuntaa. Siinä mielessä sellaisien arvojen kuin sananvapaus tai yksityisyys kanssa on syytä olla tarkkana, että niitä ei aleta hätäisesti kaventamaan, sillä ne ovat itse asiassa juuri turvallisen, avoimen yhteiskunnan viimekätinen perusta ja näitä arvoja pitäisi puolustaa entistä voimakkaammin. Totalitaarisesta valtiostahan ei päästä eroon millään muulla tavalla kuin että niissäkin tällaiset ilmaisuvapauden, yksityisyyden tapaiset arvot toteutuvat.

Neljänneksi globalisaatio tarvitsee kulttuurisen tason, monikulttuurisuus on arvo eli tarvitaan muutakin kuin taloudellis-teknologista kehitystä. Suomen tai Euroopan unionin tapauksessa se myös tarkoittaa, ettei voi olla monikulttuurinen vain utilitaristisesti eli milloin se hyödyttää itseä. Se on portsarin sydän: sinä pääset sisään, sinä et. Se on kapakan suvaitsevaisuutta, maksavat ja koulutetut asiakkaat ovat tervetulleita ja muille ovi kiinni. Tarvitaan aidompaa monikulttuuritasoa.

Viides haasteista on yksilön elämänlaatu. Ihmisten näkökulma on loppujen lopuksi se, että on tietysti hienoa, jos meillä on tällainen valtava teknologis-taloudellinen kehitys, mutta miten se näkyy meidän arkisessa elämässämme. Merkitseekö tämä edistys inhimillisesti tasapainoisempaa tai laadukkaampaa elämäntyyliä? Me tiedämme, että tietystä mielessä me elämme koko ajan enemmän *survival* -valtiossa kaikesta teknologis-taloudellisesta kehityksestä huolimatta. Meidän päivämme koostuvat päivän erikoisista tehtävistä ja projektien *dead-line*istä läpipääsemisestä. Eläminen työkeskeisessä ja rahakeskeisessä yhteiskunnassa, jossa muulle elämälle on hyvin vähän aikaa. Itse asiassa voi sanoa, että taloudellis-teknologinen kehitys on merkinnyt työn rakenteiden siirtymistä koko elämän rakenteiksi. Nykyisin ihmisten vapaa-aikakin kalenteroidaan samaan tapaan kuin työpäivät.

Minulla on tässä esimerkki tyypillisestä amerikkalaisesta illasta:

klo 17.30-18.00 vie lapsi urheiluharjoituksiin

klo 18.00-19.00 terapia

klo 19.00-20.00 hae lapsi urheiluharjoituksista ja valmista ruokaa

klo 20.00-23.00 TV:n katsominen perheen voimin ja lapsen laittaminen nukkumaan

klo 23.00-23.30 puolison kanssa keskustelu

klo 23.30-23.45 puolison muu huomiointi - joskus

Perheet ovat alkaneet käyttää samoja metodeja tässä vauhdin kulttuurissa selviämiseksi kuin yritykset. Perheetkin ulkoistavat lapsista huolehtimisen ja vanhuksista välittämisen, inhimillinen vuorovaikutus on automatisoitu teknologialle. Arlie Hochschild ironisoi hyvin tätä: "Illallisen jälkeen perheet istuvat yhdessä, myykinä mutta kotoisasti, ja katsovat, kuinka televisiossa äidit, isät ja lapset puhuvat innokkaina toisilleen."

Viimekädessä ihmiset kuitenkin kysyvät sitä, miten tämä teknologis-taloudellinen kehitys yhdistyy inhimillisempään elämäntyyliin. Nämä kaikki viisi arvoa oikeudenmukaisuudesta inhimilliseen elämään ovat sellaisia arvoja, joita me tarvitsemme voimakkaina tähän teknologisen kehityksen rinnalle, muuten me tulemme näkemään hyvin voimakkaita vastareaktioita. Uskon, että Suomen mahdollisuus on nimenomaan erottua sinä maana - kansainvälisen trendin vastakohtana - joka tarjoaa tällaisen inhimillisemmän kehityksen mallin.

Kansanedustaja Tuija Brax

Eurooppalaiset perusoikeudet

Mahatma Gandhilta kysyttiin kerran, että mitä mieltä hän on länsimaisesta sivistyksestä. Hän kuulemma vastasi, että sehän olisi hyvin kannatettava ja mielenkiintoinen ajatus. Tämä anekdootti käyköön muistutuksena siitä, että seuraavassa saatan syyllistyä pompöösiin Eurooppa-keskeiseen omahyväisyyteen.

Eräässä Euroopan neuvoston julkaisemassa teoksessa pohdittiin ihmis- ja perusoikeuksien opettamista ja sitä kuinka demokratiaa ei pidä pitää itsestäänselvyytenä. Demokratia ja ihmisoikeudet eivät ole kuin pizaratartuntana leviävä flunssa. Päin vastoin. Demokratiaa ja perusoikeuksia pitää aktiivisesti vaalia ja suojella. Kärjistäen: siellä missä demokratian tilasta ei käydä keskustelua ollaan todennäköisesti jo vaarallisella tiellä. (Siksi tämä seminaari on tervetullut ja tarpeellinen.)

Vaarallisesta tiestä on erityisen tärkeä puhua Euroopassa. Juuri päättyneen vuosisadan aikana erilaiset diktatuurit vallitsivat useaan otteeseen ympäri Eurooppaa. Fasistiset ja kommunistiset diktatuurit eivät ilmestyneet tyhjästä ja niiden osalta on vielä monenlaista jälkipyykkiä pesemättä.

Euroopan diktatuurinen lähihistoria on syytä pitää mielessä erityisesti näinä päivinä kun on taas tullut muotiin puhua epäilevästi EU:n laajentumisesta. Me emme saa unohtaa, että monissa hakijamaissa elää vielä ihmisiä jotka ovat eläneet sekä fasistisen että kommunistisen diktatuurin alla ja jotka nytkin elävät vielä aika haparoivia askeleita ottavassa demokratiassa. Jo yksistään hakijamaiden järkyttävän paha korruptiotilanne antaa aihetta arvioihin, joiden mukaan oikeusvaltion rakentamisessa riittää vielä töitä. Jos EU nyt kääntää selkänsä näille maille, se ottaa kantaakseen suuren vastuun siitä, että epädemokraattiset olot nostavat päätään jälleen kerran Euroopassa.

Hakijamaiden lisäksi on syytä katsoa peiliin myös EU:n sisällä. Itävalta ei ole lainkaan ainoa EU-maa, jossa poliitikkojen suusta kuulee rasistisia kannanottoja. Suomessakin tulisi nykyistä enemmän seurata mm. Italian poliittista arkea. Kyse ei ole vain siitä, että EU-maat ovat perussopimuksen 6 artiklassa sitoutuneet kunnioittamaan ihmisoikeuksia. Kyse on myös siitä, että me olemme rahaliiton kautta erittäin monella tavalla osa samaa poliittista blokkia. Euron uskottavuutta on vaalittava paitsi budjettitaloudellisin kriteerein, myös oikeusvaltion ja hyvän hallinnon kriteerein.

Euroopan Neuvostosta

Euroopan neuvostossa syntynyt Euroopan ihmisoikeussopimus on ehtinyt jo täyttää 50 vuotta. Suomi liittyi sopimukseen vasta vuonna 1990, mutta on ehkä sitäkin suuremmalla sitoutumisella kodifioinut sopimuksen ja sen soveltamisessa syntyneen oikeuskäytännön perustuslain perusoikeusnormeiksi.

Euroopan ihmisoikeussopimusta voi yhä pitää maailman johtavana ihmisoikeusinstrumenttina. Ei siksi, että se kattaisi kaikki ihmisoikeudet, vaan siksi, että sen nojalla kansalaiset saavat asiansa puolueettoman ylikansallisen tuomioistuimen tutkittavaksi ja ratkaistavaksi. Myös EY-tuomioistuin on ratkaisuihinsa pyrkinyt soveltamaan ihmis- ja perusoikeuksia, mutta EY-tuomioistuimeen ei ole yleistä valitusoikeutta ja sen toimivalta rajoittuu yhteisöasioihin.

Strasbourgin ihmisoikeustuomioistuimella on viime vuosina ollut kuitenkin suuria käytännön ongelmia. Se on tukehtua jutturuuhkaan. Kyse on pitkälti uusien jäsenmaiden myötä syntyneestä ongelmasta, jota nyt pyritään ratkaisemaan mm. rajoittamalla valitusoikeutta. Ongelman perimmäinen syy on kuitenkin rikkaiden EU-maiden haluttomuus rahoittaa tuomioistuimen toimintaa nykyistä enemmän. Jutturuuhkahan johtuu pääsääntöisesti uusien Euroopan Neuvoston jäsenmaiden ihmisoikeustilanteesta. Jutturuuhkan pääsyy eivät ole turhat valitukset.

Olin jäsenenä konventissa, joka valmisti EU:n perusoikeuskirjaa. Konventin keskusteluista syntyi selkeä kuva siitä, että Strasbourgin tuomioistuimen rahapula ei ole päässyt syntymään vahingossa. Monissa EU-maissa Strasbourgin tuomioistuinta tai Euroopan Neuvostoa laajemmin pidetään selvästi kiistellympänä tai ongelmallisempänä kuin meillä Suomessa. Kyse on joistakin yksittäisistä oikeustapauksissa, joissa tuomioistuin on selvästikin astunut isoille ja aroille varpaille. Mutta kyse on myös poliittisesta epäluottamuksesta joitakin uusia jäsenmaita kohtaan.

Suomi on EU:ssa pitänyt yllä poikkeuksellisen korkeaa profiilia EN:n puolustajana. Selkeimmin tämä näkyy vaatimuksena siitä, että EY:n olisi liityttävä Euroopan ihmisoikeussopimukseen. Suomi on esittänyt vaateen vuosien varrella mm. HVK:ssa, viimeksi Nizzassa ja tulee toivottavasti pitämään vaateestaan kiinni myös ns. Nizzan jälkeisessä prosessissa.

Minusta Suomen kanta tässä asiassa on oikea ja soisin, että nostaisimme profiiliamme myös rahoituskysymyksessä. Vastuu Euroopasta on yhteinen ja en oikein ymmärrä, mitä läntinen Eurooppa voisi hyötyä siitä, että itäisen Euroopan ihmisoikeuskehitys hidastuu tai taantuu. Ei kai rautaesirippu ole jatkanut elämäänsä henkisenä virtuaaliseinämänä? Ei kai kukaan pidä pidemmän päälle mahdollisena, että eurooppalaiset valtiot eroaisivat dramaattisesti toisistaan oikeudelliselta ja demokraattiselta rakenteeltaan. Se asetelma ei ole hyväksi muille kuin järjestäytyneelle rikollisuudelle ja lyhytnäköisiä voittoja tavoitteleville sosiaali- ja ympäristödumppeista kiinnostuneille yrityksille. Karttaan tulisi katsoa muidenkin kuin Venäjän rajanaapurien. Valko-Venäjän diktatuuriin on Berliinistä varsin lyhyt matka.

Se, että poliittisesti tukee Euroopan Neuvostoa ei saa tietenkään sokaista näkemästä Euroopan Neuvoston ongelmia. Euroopan neuvostosta ei ole EU:n vaihtoehdoksi esim. globaalilla tasolla ja nykyistä tiiviimmässä ulko- ja turvallisuuspoliittisessa yhteistyössä. Euroopan neuvostosta ei ole Kosovon kaltaisten konfliktien ratkaisijaksi. Puhumattakaan Tsetsenian ihmisoikeusloukkauksista, joita jopa EU:kin katsoo nykyisissä poliittisissa tuulissa läpi sormiansa.

EU:lla on paljon tehtävää

EU on monella tavalla rauhan ja ihmisoikeuksien projekti. Se näkyy ennen kaikkea perussopimuksen 6 artiklassa ja Nizzassa uudistuetussa 7 artiklassa, jossa tehtiin entistä helpommaksi asettaa jäsenmaa muiden maiden tarkkailtavaksi ihmisoikeustilanteen vuoksi. EY-tuomioistuin on myös omaksumallaan tavalla ottanut itselleen oikeuden tulkita ihmisoikeuksia ja jäsenvaltioiden ns. yhteistä valtiosääntöperinnettä. EU-maat ovat kaikki Euroopan ihmisoikeussopimuksen osapuolia ja sitoutuneet myös hyvin laajasti muihin keskeisiin ihmisoikeussopimuksiin kuten YK:n ihmisoikeussopimuksiin.

Kuitenkin se, miten EU noudattaa perusoikeuksia omassa työssään ja suhteessa jäsenvaltioihin on monella tapaa epäselvää ja tapauskohtaista. Siksi Kölnin Eurooppa-neuvosto päätti nimittää jo mainitun konventin ja siksi Nizzan kokouksen yhteydessä konventin aikaan saama EU:n perusoikeuskirja hyväksyttiin ns. poliittisena julistuksena. Samaisessa kokouksessa toisessa yhteydessä sovittiin, että perusoikeuskirjan juridisesta asemasta päätetään vuonna 2004 alkavassa HVK:ssa, jota taas mitä ilmeisimmin valmistelee uusi konventti.

Perusoikeuskirja elää tällä hetkellä hyvin poikkeuksellista elämää. Säädösvalmistelutyössä siihen vedotaan niin komission tasolla kuin jäsenmaissakin. Suomessa sekä hallitus että eduskunta ovat käyttäneet ko. asiakirjaa oikeuslähteenä tai säädösperusteena. Yksittäisissä oikeustapauksissa asiakirjaan on jo vedottu tuomioistuimissa ja mm. EY-tuomioistuimen julkisasiamies on pitänyt asiakirjaa oikeuslähteenä. Toistaiseksi EY-tuomioistuin ei ole kuitenkaan soveltanut sitä.

Tämä outo välitilan tiedettiin ja tunnettiin jo ennen Nizzaa ja mm. perustuslakivaliokunta on kuvaillut syntyneen tilanteen. EU:ssa tämänkaltaisia vallan kolmijako-opille haasteellisia tilanteita on syntynyt ennenkin, mutta siitä huolimatta on kyllä sanottava, että perusoikeuskirjan oikeudellinen asema on syytä ratkaista selvästi suuntaan tai toiseen seuraavassa HVK:ssa. Se on joko saatettava juridisesti voimaan tai haudattava selvin sanoin. Perusoikeusnormiston asema ei voi olla epäselvä.

Itse olisin taipuvainen liittämään perusoikeuskirjan osaksi perussopimuksen 6 artiklaa. Tällöin se määritteli mm. ne kriteerit, joiden nojalla EU tarkkailee yksittäisiä jäsenmaitaan. Samassa yhteydessä olisi mahdollista tehdä selväksi, että ko. normisto sitoo EU:ta itseään ja että EY-tuomioistuimen on viimekädessä valvottava, että näin tapahtuu. Toinen varteenotettava tapa liittää perusoikeuskirja perussopimukseen on ns. Firenzen paperin tapa, jossa perusoikeudet olisivat ensimmäinen osa perustuslailta näyttävää nykyistä selkeämpää ja liittovaltiomaisempaa perussopimusta. Minun mielestäni aika ei ole poliittisesti vielä kypsä näin suurelle muutokselle, vaikka itse saattaisin sitä jo ollakin.

Perusoikeusnormisto kertoo paljon perusarvoista. Kun EU:n perusoikeuskirjaa lukee EU:n perusarvolistana, tulee hyvälle tulelle. Siinä on lähes yhtä laaja ja moniarvoinen arvopohja kuin Suomen perusoikeusuudistuksessa vuodelta 1995. Se kattaa sekä klassiset vapausoikeudet että TSS-oikeudet. Ns. uusina oikeuksina mukana ovat meille suomalaisille tärkeät hyvä hallinto ja ympäristönsuojelu.

EU on etenkin Ranskan ja nyt Belgian puheenjohtajuuden aikana korostanut rooliaan globaalissa päätöksenteossa ja vastuunkannossa niin työelämän kysymyksissä kuin ympäristönsuojelussa. EU puhuu mielellään eurooppalaisesta markkinataloudesta, eräänlaisesta ihmiskasvoisemmasta markkinataloudesta. Ajatus tulee mieleen myös monia viimeaikaisia kilpailukykyarvioita lukiessa. Samoin mm. Castellsin ja Himasen uusi kirja antaa aihetta kysyä onko markkinatalouteen eriytymässä erilaisia malleja pyrkiä kilpailukykyyn ja kestävään talouteen. Vaikka on ehkä epäreilua vertailla yli kaksisataa vuotta vanhaa USA: perustuslakia EU:n perusoikeuskirjaan, teen sen silti ja sanon, että arvolistoina ne viestivät kahdesta eri asenteesta. Yksilökeskeisemmästä ja kollektiivisemmasta.

Tuomioistuinten roolista

Perusoikeusvalvonta tarvitsee tuomioistuimia. Pelkkä poliittinen valvonta ei riitä. Tuomioistuinten harjoittama valvonta voi joskus näyttää saivartelulta, mutta se on huomattavasti pienempi ongelma kuin se, että poliittinen valvonta oikoo mutkia ja antaa ns. yleisten syiden vaikuttaa harkintaansa. Silti on tervettä, että tuomioistuimen valtaa pyritään pitämään aisoissa. Ainakin suomalaisille on yhä vaikea tottua ajatukseen, että EU:n valtarakennelmien keskeisiä toimijoita ovat Luxemburgin, Karlsruhen ja joskus Strasbourginkin tuomioistuimet. Tuore esimerkki kotimaasta on keskustelu KKO:n roolista Ahvenanmaata koskevassa kysymyksessä.

Tuomioistuimen valtaa on tapana kritisoida ennen kaikkea vallan kolmijako-opin näkökulmasta. Hyvä niin. Kuitenkin on muistettava, että vallan kolmijako-oppi on myös vallan käytön valvonnan oppi ja että tästä syystä vallan eri rajat eivät ole viivasuoria. On myös muistettava, että poliittinen valta voi aina reagoida tuomioistuimen valtaan. Lainsäätäjää voi aina selventää normeja tahtomaansa suuntaan. Minä näen että kyseessä on rajatapauksissa eräänlainen dialogi, jossa poliittinen valta sanoo yleensä viimeisen sanan, mutta jossa tuomioistuimen argumentointi asettaa laadulliset vaatimukset sille, että poliittinen päättäjä ei voi sanoa ihan mitä sattuu jäämättä kiinni epäloogisuudesta. Tältä osin valvontatehtävä kuuluu vapaalle julkiselle sanalle ja valistuneille äänestäjille.

Näin ollen minusta Suomessa ei ole syytä lietsoa tuomioistuinvaltakritiikkiä. Vallan kolmijako-oppi on paljon suuremmassa vaarassa ihan toiselta osin. Kansalaisten mahdollisuudet vaikuttaa ovat dramaattisesti muuttuneet politiikan muuttuessa entistä suurempaa asiantuntijuutta vaativaksi ja toisaalta vaalien muututtua entistä enemmän viihteelliseksi ja mielikuva-ammattilaisten työkentäksi. Aivan oma lukunsa ovat vallan kolmijako-opin näkökulmasta EU:n nykyiset rakenteet. Niitä kun ei voi juurikaan vaaleilla muuttaa.

Oikeusvaltion uhkakuvat

1. Uhkakuva ylitse muiden on tietysti ja erityisesti tämän syksyn tapahtumien jälkeen maailmantilanteen kehittyminen. Tätä asiaa en kuitenkaan jää pohdiskelemaan enempää.

Toimiva oikeusvaltio voidaan määritellä hieman eri tavoin eri näkökulmista. Tässä yhteydessä sellaiseksi ajattelen suurin piirtein Suomessa tällä hetkellä vallitsevaa tilannetta ja ennen kaikkea sitä, että voidaan toteuttaa uutta Suomen perustuslakia ja elää sen edellyttämällä tavalla. Suljen siten tätäkin kautta esitykseni ulkopuolelle PeL 23 §:ssä tarkoitetut poikkeusolot.

Vieläkin yksi rajausta, joka taustani takia tuntuu luonnolliselta. Keskityn oikeuslaitoksen ja erityisesti tuomioistuinlaitoksen toimintaan liittyviin uhkakuviin. Laajemmasta näkökulmasta asioita on pohdiskeltu aikaisemmissa puheenvuoroissa.

Esitykseni jakautuu kahteen pääosaan. Ensinnä tarkastelen mahdollisia sisäpuolelta esiin nousevia uhkakuvia ja sen jälkeen oikeuslaitoksen toimintaan sen ulkopuolelta kohdistuvia uhkakuvia.

2. Tuomarikunta. Tärkein edellytys hyvin toimivalle tuomioistuinlaitokselle ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumiselle käytännössä on pystyvä, ammattitaitoinen ja eettisesti korkeatasoinen tuomarikunta. Näin on asia, vaikka tuomitsemistoiminnan ulkonaiset puitteet olisivat sinänsä moitteettomassa kunnossa. Tuomarikunnan osalta tilanne on tällä hetkellä vähintäänkin tyydyttävä. Mutta varoitusmerkkejä on jo ilmassa. Suuri osa - jollei suorastaan valtaosa - tuomarikunnasta on poistumassa aktiivipalveluksesta tällä vuosikymmenellä. Joudumme kilpailemaan monen eri sektorin kanssa juristiresursseista eikä tässä kilpailussa välttämättä käy hyvin. Selvitysten mukaan nuorten lakimiesten keskuudessa kiinnostus tuomarinuraan on varsin laimeaa. Monet muut lakimiesammatit ovat nykyisin enemmän nuoria lakimiehiä kiinnostavia.

Viime vuosina on paljon puhuttu myös tuomarinuran avaamisesta, siten että tuomareiksi saataisiin alku-uran tuomioistuinlaitoksen ulkopuolella tehneitä lakimiehiä. Ruotsissa tähän samaan on pyritty intensiivisesti paljon pitempään kuin meillä. Mutta tulokset ovat olleet laihanlaisia. Asian voi kiteyttää siihen, että esimerkiksi hyviä ja menestyviä asianajajia on vaikea saada siirtymään tuomareiksi, koska tulotason pudotus muodostuisi varsin merkittäväksi. Toisaalta ei ole mielekästä rekrytoida tuomioistuimiin huonosti menestyviä asianajajia.

Tärkein kilpailuvaltti tuomarinuran puolesta on edelleen se, että tuomarin työ on lakimiehen työtä puhtaimmillaan ja parhaimmillaan. Olennaista on oikeudellisten ongelmien erittely, ongelmien ratkaisuperusteiden analysointi sekä niiden oikeasuhteinen painottaminen ja arvostaminen. Jos on kiinnostunut juridiikasta ja itsensä kehittämisestä juristina, tuomarinura on paras valinta. Kysymys on siten jatkossakin monen tuomarin kohdalla

kutsumusammatista. Mutta kyllä tästä huolimatta tarvitaan myös muunlaisia panostuksia tuomarinuran pitämiseksi kilpailukykyisenä.

Tuomarivaltio. Kehityksen suunta viime vuosikymmeninä on nähdäkseni ollut se, että oikeuslaitoksen yhteiskunnallinen asema ja merkitys on vahvistunut. Tätä kehitystä osaltaan tukee uusi PeL 106 §:n säännös, jonka mukaan tuomioistuimet voivat joutua tutkimaan lakien perustuslain mukaisuutta. Tämän kehityksen päässä on tuomarivaltio, joka on ongelmallinen oikeusvaltion kannalta. Vain tuomiovalta kuuluu oikeusvaltiossa tuomioistuimille. Merkittävät yhteiskuntapoliittiset ratkaisut pitäisi pystyä tekemään eduskunnassa ja hallinnossa. Tuomarivaltiokehityksen äärimmäisistä uhkakuvista esimerkkinä on Yhdysvaltain viime presidentinvaalin ratkaisun siirtyminen tuomioistui-
meen. Muutenkin Yhdysvallat on esimerkki siitä, mitä tuomarivaltiokehitys tuo mukanaan.

Tuomarivaltiokehityksen takana ei nähdäkseni ole - ainakaan Suomessa - vähäisimmäskään määrin tuomioistuinlaitos itse. Tapa siirtää yhteiskuntapoliittisesti hankalia asioita tuomioistuinten ratkaistaviksi on syntynyt muualla. Siinä mielessä tämän asian käsittely kuuluisi pikemminkin seuraavaan, ulkopuolelta tulevia uhkakuvia tarkastelemaan jaksoon. Mutta siihen liittyy eräs tuomioistuinten toimintaan kuuluva asia, joka tekee siitä ongelman tuomioistuinten sisäpuolella. Tämä on tuomioistuinten ehdoton ratkaisupakko. Jos asia on lainsäädännössä määrätty tuomioistuinten toimivaltaan kuuluvaksi, tuomioistuin ei voi vetäytyä sitä ratkaisemasta. Näin tuomioistuimet joutuvat ratkaisemaan myös hankalia asioita, mikä on omiaan vähentämään kansalaisten luottamusta tuomioistuihin.

Riippumattomuus. Monet tekijät ovat vaikuttaneet siihen, että tuomioistuinten ja tuomareitten riippumattomuus on saanut viime aikoina lisäarvoa niin meillä kuin muissakin oikeusvaltioissa ja erityisesti tietysti oikeusvaltioiksi pyrkivissä maissa. Viittaaan Suomen osalta tässä yhteydessä vain uuteen perustuslakiin (PeL 3 ja 21 §) ja Euroopan ihmisoi-
keussopimukseen (6 art.).

En näe tässä asiassa uhkakuvia - kehittämisen tarvetta kylläkin. Ratkaisutoiminnassa tuomareitten riippumattomuus on nykyisin hyvällä tasolla. Rakenteellisen riippumattomuuden puolella on ongelmakohtia tai parantamisen varaa ainakin tuomioistuinhallinnon järjestämisessä sekä tuomareiden nimittämisessä ja kouluttamisessa. Vaikka tilanne on siten tällä hetkellä kohtuullisen hyvä, kysymys on tuomioistuinten toiminnan kannalta niin keskeisestä ja tärkeästä asiasta, että pidän huomion kiinnittämistä siihen tässäkin yhteydessä perusteltuna.

3. Legitimeettikriisi. Tuomioistuinten asema maamme yhteiskunnallisessa ja oikeudellisessa järjestelmässä on vakaa. Tuomioistuinten perustehtävät hyväksytään ja kansalaisten luottamus tuomioistuinten toimintaan on kohtuullinen - aina tietysti parantamisen varaa on.

Tuomioistuinmenettelyä ja -organisaatiota on viimeisten kymmenen vuoden aikana perusteellisesti uudistettu. Tuomioistuinten toimintaedellytykset ovat nyt sillä tasolla, että hyvät eurooppalaiset mittapuut täyttävä oikeudenkäyntimenettely on aina mahdollinen. On vaikea kuvitella, että tuomioistuinten oma toiminta voisi johtaa legitimeettikriisiin. Sen sijaan sellaisen tuleminen ulkopuolelta on mahdollisuuksien rajoissa. Kerron esimerkkinä, joka on ehkä vielä joidenkin muistissa.

Vuonna 1997 korkein oikeus joutui poikkeukselliseen julkisuuteen. Syynä ei ollut mikään sen omien perustehtävien täyttämiseen liittyvä asia. Siinä ei ollut tapahtunut mitään muutoksia huolimatta siitä, että oli toimittu monta vuotta lisääntyvien juttumäärien aiheuttamassa työpaineessa. Paineet nostettiin ulkopuolelta ja puratettiin median kautta. Julkisuudessa alkoi liikkua perättömiä korkeimpaan oikeuteen liitettyjä tietoja esimerkiksi uusien jäsenten nimittämisestä ja korkeimman oikeuden jäsenten toimimisesta välimiehenä. Minusta elettiin suoranaudessa legimitteettikriisissä, kun kansanedustajien enemmistö teki tuomareiden nimittämisestä lakialoitteen, jossa osittain virheellisiin asiatietoihin nojautuen ja mielestäni perusteettomasti syyllistettiin korkein oikeus. Monessa pääkirjoituksessa päädyttiin siihen, että korkein oikeus oli menettänyt luottamuksensa. Tätä myötäilevä kansalaispalaute kaikissa mahdollisissa muodoissa oli massiivinen. Tämän yli toki päästiin, mutta ei ilmeisesti täysin vaurioita. Tällainen ulkopuolelta tuleva legitimitteettikriisi on edelleen mahdollinen ja sen voi ajatella kohdistuvan myös koko tuomioistuinlaitokseen. - Korkeimman oikeuden osalta ehkä kuitenkin osattaisiin tilanteeseen nyt varautua ja hoitaa sitä paremmin kuin aikaisemmin.

Toinen tähän yhteyteen kuuluva kriisi voisi syntyä, jos tuomioistuimet eivät saisi riittävästi resursseja jutturuuhkien purkamiseen ja välttämiseen. Tämä saattaisi lamauttaa koko toiminnan, kun se menettäisi uskottavuutensa pitkien käsittelyaikojen takia. Jo valtion kansainväliset velvoitteet tekevät tällaisen kriisin varsin epätodennäköiseksi.

Asiapako. Tuomioistuimet ratkaisevat vain niitä asioita, joita asianosaiset tuovat tuomioistuimeen ratkaistavaksi. Omatoimisesti ne eivät saa itselleen juttuja hankkia. Jos juttuvirta tyrehtyisi, jäisivät tuomioistuimet tyhjän päälle. Tätä pelkoa ei liene rikosjuttujen eikä hallintolainkäytön piiriin kuuluvien asioiden kohdalla. Myöskin indispositiiviset riita-asiat, kuten avioerot ja lainhuudatukset, kuuluvat tähän ryhmään. Mutta dispositiivisten riita-asioiden eli niiden asioiden kohdalla, joissa sovinto on sallittu, asiapako on todellisuutta jo nyt ja saattaa myös ongelmallisella tavalla kiihtyä. Suurin osa riita-asioista on dispositiivisia ja sen takia asiapaolla niiden kohdalla on myös käytännössä merkitystä.

Tällä hetkellä dispositiivisten riitajuttujen väheneminen johtuu lähinnä oikeudenkäyntikulujen korkeudesta aiheutuvasta taloudellisesta riskistä viedä juttu ratkaistavaksi tuomioistuimeen. Jos kulumisiin ei pystytä vaikuttamaan sitä vähentävästi, riita-asioiden juttupako oletettavasti jatkuu. On olemassa muitakin tekijöitä, jotka vaikuttavat samansuuntaisesti.

Dispositiivisissa jutuissa välimiesmenettely on aina vaihtoehto tuomioistuinmenettelylle. Varsinkin suuryritykset suosivat nopeaa ja luotettavaan asiantuntemukseen perustuvaa välimiesmenettelyä, joka ei sitä paitsi ole julkista. On selkeästi myös jutturyhmiä, kuten suuret urakkariidat ja yrityskauppariidat, jotka ohjautuvat enemmän välimiesoikeuksiin kuin tuomioistuihin.

On myös kehitetty erilaisia sovintomenettelyjä, kuten Suomen Asianajajaliiton ohjeistama, jotka vähentävät tuomioistuihin tuotavia juttuja. Sovintomekanismit ovat selvästi kehitymisvaiheessa, mikä sinänsä on myönteistä. Niiden menestyminen tulee kuitenkin vähentämään tuomioistuin käsittelyyn saatettavia juttuja. Kaiken kaikkiaan dispositiivisten riita-asioiden oikeudenkäyntimenettely on kilpailutilanteessa. Jos tuomioistuimet eivät pysty tarjoamaan kilpailukykyistä vaihtoehtoa, saattavat ne menettää entistä enemmän juttuja ratkaistavaksi jossakin muualla. Oikeusturvatakeet tuomioistuinten ulkopuolella tapahtuvassa ratkaisutoiminnassa ovat olennaisesti heikommat. Toisaalta asianosaisten

kustannukset jäävät - välimiesmenettelyä lukuun ottamatta - yleensä vähäisemmiksi kuin tuomioistuimissa.

Asiapakoa voi syntyä muullakin tavoin. Internetin käyttämiseen saattaa liittyä monenlaisia oikeudellisia ongelmia yhtenä vaikeimpana tekijänoikeudelliset ja muut immateriaalioikeudelliset kysymykset. Voisi olettaa, että niitä on olemassa jo tällä hetkellä. Ainakaan suomalaisissa tuomioistuimissa tämä ei näy. Varsinkin kansalliset rajat ylittävissä tapauksissa riita-asioiden hoitaminen tuomioistuihin kautta on jokseenkin mahdotonta - ainakin kehityksen tässä vaiheessa. Ehkä oikeudenkäyntimenettely "klassisessa" muodossa on tullut osittain tiensä päähän. Sen kautta ei pystytä ratkaisemaan uuden ajan ongelmia eikä kannata edes yrittää kehittää tuomioistuinlaitosta ottamaan vastaan näitä uuden ajan juttuja. Oikeusvaltio ei enää toimi näissä tilanteissa ja sellaisia saattaa kehittyä jatkuvasti lisää.

Rikollisuuskehitys. Rikosjuttujen määrän lisääntymiseen voidaan vastata oikeuslaitoksen resursseja lisäämällä. Mutta määrätyt jutturyhmät voivat syödä lisättyjäkin resursseja suhteettoman ja kohtuuttoman paljon ja siten haitata kaikkien rikosjuttujen käsittelyä poliisitutkinnassa, syyteharkinnassa ja tuomioistuin käsittelyssä. Jo tällä hetkellä oikeuslaitoksen koneistossa pyörii tällaisia jutturyhmiä. Ennen kaikkea tarkoitan laajamittaisia talousrikoksia. Niiden tutkiminen on vaikeaa ja aikaa vievää. Myös syyteharkinta kertyneen laajan aineiston takia kestää. Tuomioistuin käsittelyn loppuvaiheessa teot ovat usein toistakymmentä vuotta vanhoja. Lisäksi juuri nämä jutut rönsyilevät runsaasti sivujuonteita kuten kanteluita turvaamistoimenpiteistä, erillisinä ratkaistavia oikeudenkäyntiväitteitä, maksuttomaan oikeudenkäyntiin liittyviä asioita ja rinnalla kulkevia siviilijuttuja esimerkiksi konkurssiin liittyviä.

Laajojen talousrikosjuttujen käsittely takkuaa viranomaismenettelyn kaikissa vaiheissa. Se on omiaan murentamaan käsittelyn uskottavuutta ja sitä kautta synnyttää myös viranomais toiminnan legitimititeettikriisiä.

4. Kaiken kaikkiaan käteen jää aika vähän näitä globaaleja ongelmia lukuun ottamatta. Toisaalta ihmisen kyky nähdä tulevaisuuteen on varsin rajoitettu.